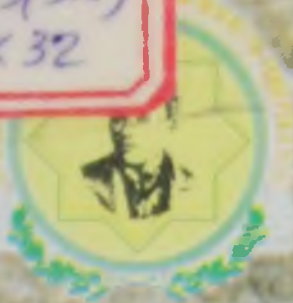

863(5K)

K 32

ՀԵՐԵՆԻ ԵՐԱՆԻ ՅԻՆՐՔԻՆ ԿԱՐԿԱՑՄԱՆ ԳՆԵՐՈՒՄԻ
ՈՒՍՈՒՄԻՆԵ ԲԻՇՄԵՆԻ ԿԵՐԱՆ ԿՐԵՐՈՒՄԻ
ROCK DRAWINGS IN REGION KARBUNATIAN

063/50
K32

ФОТОАЛЬБОМ

КЕРЕКУ-БАЯН Өңірінің тас-жазба суреттері
НАСКАЛЬНЫЕ РИСУНКИ КРАЯ КЕРЕКУ-БАЯН
ROCK DRAWINGS IN REGION KEREKU-BAYAN

В рамках программы "Этнокультурные исследования
Павлодарского Прииртышья" (2001-2003 г.г.)

г. Павлодар
2002 г.

863.5 (5 Каз)

*С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми Кеңесі ұсынған.
Рекомендовано к изданию Ученым Советом Павлодарского государственного университета им. С.Торайғырова.
The edition is recommended by the Scientific Coucise of Pavlodar State Universitu named asfler S. Toraighyrov.*

Альбомда Кереку-Баян өңіріндегі қазақ ұсақ шоқыларының солтүстік-шығыс шекарасындағы тастағы суреттер, кейбір архалогиялық ескерткіштер, көне колөнер мен өркениет үлгілері, петроглифтер және олар пайда болған дәуірдегі металл және керамикалық бұйымдардың бейнелері берілген. Сондай-ақ осы альбомда олардың ашылу, зерттелу тарихы жан-жақты баяндалып, жергілікті ескерткіштердің және оларда бейнеленген суреттер мен алғашқы қауымдық өнердің көріністері, жасы мен қай мәдени дәуірге жататындығы сипатталады.

В альбоме представлены иллюстрации наскальных рисунков края Кереку-Баян северо-восточной окраины Казахского мелкосопочника, некоторых археологических памятников, предметов и образцов древнего искусства, изделий из металла и керамики эпохи, которой датируются петроглифы. В сопроводительной статье рассматривается краткая история их открытия и изучения, дается описание основных памятников региона, изображенных на них сцен и сюжетов первобытного искусства, определяется их возраст и культурная принадлежность.

In the album presented are the illustrations of rock drawings discovered on the edge of the north-eastern Kazakh sandstone, some archeological relics, samples of the ancient art, metal and ceramic pieces dated back to the epoch of petroglyphs. In the accompanying article brief history of their discovery and study is considered, basic regional relics and depicted scenes and plots of the primitive art are described, and also their age and cultural belonging are defined.

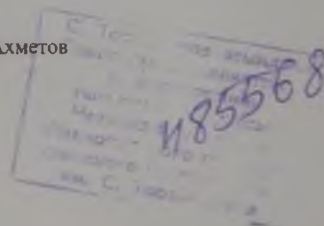
ISBN - 9965-539-32-4

Редакция алқасы: Е.М. Арын (бас редактор), А. Нухұлы (бас редактордың орынбасары),
А.Ж. Құдабаев (жауапты редактор), А.А. Ақышев, Қ.М. Алдабергенов
Редакционная коллегия: Е.М. Арын (гл редактор), А. Нухұлы (зам. гл редактора),
А.Ж. Кудабаяев (отв. редактор), А.А. Акишев, К.М. Алдабергенов
Editorial Staff: Е.М. Арын (chef editor), А. Nukhuly (vice-editor), А. Zh. Kudabaev (responsible-editor),
А.А. Akishev, К.М. Aldaberghenov

Мәтін авторы: В.К. Мерц
Автор текста: В.К. Мерц
Text's autor: V.K. Mertz

Суретті түсіргендер: С.В. Лаврик, В.К. Мерц, С.В. Люлькин, Г.Ю. Пересветов, А.В. Ахметов
Фото: С.В. Лаврик, В.К. Мерц, С.В. Люлькин, Г.Ю. Пересветов, А.В. Ахметов
Photos by S.V. Lavrik, V.K. Mertz, S.V. Lyulkin, G.Yu. Peresvetov, A.V. Akhmetov

Аудармашылар: А.Ф. Зейнулина (каз.), Р.Н. Хусаинова (ағыл)
Перевод: А.Ф. Зейнулина (каз.), Р.Н. Хусаинова (англ.)
Translation by А.Ф. Zeinulina (kazakh), R.N. Khussainova (english)

Ұлы ғалым, ағартушы, академик А.Х. Марғұланның
100 жылдығына арналады

Посвящается 100-летию великого учёного, просветителя,
академика А. Х. Маргулана

Dedicated to the centennial birthday of the scientist, enlightener and
academician A.Kh. Marghulan

АЛҒЫ СӨЗ

Бұл еңбек Қазақстан ғылымының дамуына орасан зор еңбек сіңірген Қазақстан Республикасының археология институтының негізін қалаушы, ұлы ғалым, ағартушы, ғылым қайраткері, филология ғылымдарының докторы, ҚазСРО Ғылым Академиясының академигі Ә.Х. Марғұланның 100-жылдық мерейтойына арналған.

Ересен білімпаздығымен, тынымсыз шығармашылық ізденісімен, ақылгөйлігімен, үлкен еңбекқорлығымен және халқына деген махаббатымен энциклопедиялық көлемде көшпенділердің материалдық және рухани мәдениетінің тарихын жинап зерттеуге мүмкіндік жасады. Қазақстан тарихы өзінің кендігімен, тарих қойнауымен қола дәуіріне дейін созылып, сонымен қатар тау ісі мен металлургия арқылы өзіндік тұрмыстың беғазы-дәндыбай мәдениетін қамтиды. Қазақтың көрнекті ғалымының табысты еңбегі Қазақстан аймағында төрт мың жыл бұрынғы өркениетін танытуға бастаңғы болды. Әлемнің тарихын зерттеуде, оның ішінде Египет, Месопотамия, Қытай, Үнді елдерінің көне өркениетін ашқан атакты археологтардың қатарында Ә.Х.Марғұлан есімі де мақтанышпен аталды. Ә.Х.Марғұлан жаңалықтары бүгінгі күнде де өзінің заңды жалғасын тауып, Қазақстан Еуразияның көне мәдениетінің алтын бесігіне айналды. Сарыарқадағы тастағы суреттерді зерттеуі оның ерекше еңбегі болып есептеледі. Тек бұл өңірдің солтүстік-шығыс бөлігінің тарихи өткені сонына дейін зерттелінбеді. Бүгінгі таңда Әлкей Хаканұлы ісін жалғастырушылар бұл өңірдің ескерткіштерінің материалдық мәдениетін зерттеу үстінде.

Еліміздің тәуелсіздігін алуына қарай тарих тағылымын игеру ісі бүгінгі күннің өзекті ісі болып отыр. Сондықтан біздің жоғары оқу орнының ғалымдары алғашқы қауымның мәдениеті болып есептелетін тастағы суреттердің танқаларлық үлгілері бар жана бір ескерткіштерді ашып, белсенді түрде археологиялық зерттеулер жүргізуде. Сарыарқаның солтүстік-шығысындағы бұл ескерткіштерді тауып, олар жөнінде ғылыми мақалалар жазу ісін - академик Ә.Х.Марғұлан рухына бағыштау деп есептейміз.

С.Торайғыров атындағы ПМУ ректоры Е.АРЫН

ПРЕДИСЛОВИЕ

Выдающийся ученый, просветитель, заслуженный деятель науки, доктор филологических наук, академик АН КазССР А. Х. Маргулан, 100-летию которого посвящают это издание ученые ПГУ им. С. Торайгырова, внес огромный вклад в развитие науки Казахстана, стоял у истоков создания Института археологии РК, который теперь носит его имя.

Колоссальная эрудиция, неустанный творческий поиск, проницательный ум, огромное трудолюбие и любовь к своему народу позволили ученому представить историю материальной и духовной культуры кочевников и их приемников казахов в энциклопедическом объеме. История Казахстана своими корнями уходит в глубь веков, в эпоху бронзы, когда на основе горного дела и металлургии возникла самобытная бегазы-дандыбаевская культура. Подвижническая работа выдающегося казахского ученого и его последователей положила начало познанию цивилизации, существовавшей на территории Казахстана около 4 тысяч лет тому назад. Исследование этой неизвестной прежде неотъемлемой части ранней истории мира поставило имя А.Х. Маргулана в один ряд с именами выдающихся археологов, открывших нам древние цивилизации Египта, Месопотамии, Китая, Индии. Открытия А.Х. Маргулана получили в наши дни дальнейшее развитие, и Казахстан стали называть колыбелью древнейших культур Евразии. Особой его заслугой является изучение наскальных рисунков Сары-Арки. Лишь северо-восточная часть этого края с удивительным историческим прошлым осталась не до конца изученной. В наше время последователи Алькея Хакановича продолжают его дело изучения памятников материальной культуры прошлого этого края.

Особенно актуально это стало с обретением независимости нашей страной, необходимостью обращения к своим истокам, осознания своей истории. Поэтому ученые нашего ВУЗа активно проводят археологические исследования, постоянно открывая новые памятники, наиболее интересными из которых являются наскальные рисунки, поразительные образцы первобытного искусства. Изучение именно этих памятников северо-восточной Сары-Арки и публикацию некоторых материалов о них, мы и посвящаем светлой памяти академика А.Х. Маргулана.

Ректор ПГУ им. С. Торайгырова Е. АРЫН

INTRODUCTION

The outstanding scientist, enlightener, Honored Scientist, Doctor of Philology, academician of Academy of Sciences of Kazakh SSR A. Kh. Marghulan made a great contribution to the development of Kazakhstani science; he was one of the founders of Institute of Archeology of Republic of Kazakhstan which is now named after him. The scientists of Pavlodar State University named after S. Toraihyrov dedicate this edition to Marghulan's centennial birthday.

Marghulan's sharp mind and deep erudition, incessant creative search, diligence and love to his people let the scientist represent history of material and spiritual culture of the nomads and their successors Kazakhs in the encyclopedic volume. History of Kazakhstan goes back to the roots of the centuries, to the epoch of Bronze, when the ingenious Beghazydandabai culture appeared due to the development of mining and metallurgy. Devotee work of the prominent scientist and his followers gave birth to the study of the civilization that existed on the territory of nowadays Kazakhstan about 4 thousand years ago. Study of this previously unknown part of the early World History made Marghulan's name as famous as the names of those scientists who discovered the ancient civilizations of Egypt, Mesopotamia, China and India. Marghulan's discoveries are further developed these days and thus Kazakhstan is called the birthplace for the most ancient cultures of Eurasia. His especial achievement is the study of rock drawings of Sary-Arka. Only the north-eastern part of this amazing historic past is still under study. Nowadays Alkey Khakanovich's successors continue his work on studying monuments of past material culture of Sary-Arka.

All this has become especially actual in the light of the newly gained independence of our country since we need to return to our roots to realize our history. That is why scientists of our University are engaged in active archeological research, continually discovering new relics, the most interesting of which are rock drawings - startling samples of the primitive art. We dedicate to the light memory of academician Marghulan A.Kh. study of the very these relics in the north-eastern Sary-Arka and publication of some materials about them.

Rektor of PSU named after S. Toraihyrov E. ARYN

КЕРЕКУ-БАЯН ӨңІРІНІҢ ТАС-ЖАЗБА СУРЕТТЕРІ

НАСКАЛЬНЫЕ РИСУНКИ КРАЯ КЕРЕКУ-БАЯН

ROCK DRAWINGS IN REGION KEREKU BAYAN

Алғашқы қауымдық өнер ескерткіштері ежелгі халықтардың рухани мәдениетінің көріністері ретінде өте сирек кездеседі. Олар көбінесе таспен ойылып салынған суреттер мен петроглифтер түрінде бейнеленген.

Үндір қабырғаларына олар органикалық қоңыр қызыл немесе қызыл түсті, яғни охрамен жазылған.

Бейнелеудің техникасы, сюжеті, стилі бойынша бұл суреттер алғашқы қауым мәдениетінің түрлі кезеңдері мен формаларын көрсетеді, сондықтан да оны оқып-танып, зерттеу археологтар үшін күрделі де қызықты. Әсіресе, зерттеушілер көне бейнелерді жанғырту ісіне құлшына кіріскен кезде жұмбақ сырлары қызықты болары сөзсіз. Сол кезде өзінен өзі көне тарихтың белгілі бір кезеңімен байланысты археологиялық табыстар мен ежелгі суретші бейнеленген кезен арасында ұқсастық туындайды. Ежелгі адамдар өмірі мен тарихи дамуының толық бейнесін көруге болады. Тасқа жазылған, бірақ ашылмаған күрделі мәселелерді көп египет иероглифтер дешифрі мен басқа атаулы жазулар үлгісі бүгінгі күнде де зерттеу жолын күтіп тұрған ең басты мәселелердің бірі болып саналады. Жалпы алғанда, әрине, көне суретші ойын не айтқысы келгенін ұғып-білу өте күрделі. Бірақ керемет бейнелер мен сюжеттік көріністер зерттеушіге ізденіс бағытын сілтеп, жұмысын жеңілдетеді. Тастағы суреттерді зерттеу санамызды алғашқы қауымдықтың қарапайым ғажайып

Памятники первобытного искусства, как уникальное проявление духовной культуры древних народов встречаются довольно редко. Чаше всего они представлены наскальными рисунками или петроглифами, которые наносились на поверхность камней с помощью специальной техники выбивки и гравировки. На стены пещер они наносились органической краской бурого или красного цвета, так называемой охрой. Различные по технике, сюжету, стилю и типу изображений, они отражают разные этапы и формы первобытной культуры, поэтому их изучение всегда было сложным и кропотливым занятием для археологов, но, пожалуй, и наиболее интересным и волнующим. Особенно, когда в сознании исследователя начинают оживать древние образы и события, связанные с ними и их создателями. Тогда невольно рождаются ассоциации с другими археологическими находками, связанными с тем или иным периодом древней истории, этапы которой запечатлены древним художником на каком-либо рисунке. Возникает более полная картина исторического развития и жизни древних людей.

Но прочтение наскальных рисунков является архисложной задачей, сравнимой, пожалуй, лишь с дешифровкой египетских иероглифов и других образцов знакового письма, многие из

Primeval art relics, displaying the spiritual culture of ancient peoples are rarely encountered. They are frequently represented by rock drawings or petroglyphs that are plotted on stone surfaces by means of a special technique of marking and engraving. They used organic paints, called ochre, to plot their drawings on cave walls in red or brown colors. Different in technique, style and type of images, they reflect different stages and forms of the primeval culture, that is why studying them has always been a difficult and tedious task for archeologists, but quite possibly the most interesting and exciting, especially when the ancient images and events begin to revive in the archeologists mind, related to them and their creators. Then associations with other archeological finds are linked to this or that period of ancient history, the stages of which are imprinted by an ancient artist on a picture. A more complete picture of the historical development and lives of the ancient people begin to develop.

Reading rock drawings can be a multifaceted task, which can be compared only with the decoding of Egyptian hieroglyphs and other examples of symbolic scripts many of which are still waiting to be deciphered. One can assume the difficulty of penetrating into the primeval man's mind in order to understand what may have been the intent of the artist. Splendid images and plot scenes often prompt the archeologist in a direction that eases the task. Studying rock

идеяларын түсінбеге әкелген уақыт шымылдығының шетін ашуға мүмкіндік береді.

Тастағы суреттер алғашқы қауымдық өнер ескерткіші болып есептеледі, сонымен қатар олар археологиялық ескерткіш те болып саналады және археологтар оларды іздеп табумен, одан әрі зерттеумен айналысады. Дегенмен ескерткіштер кез келген жерде жоқ және оны тауып алу да оңай іс емес. Көбінесе олар адамдар сирек баратын, көне адамдар өздерінің мәдени және діни дәстүрлерін өткізетін қасиетті орындарда орналасқан. Сондықтан да олар ойда жоқта табылып жатады. Ертістің Павлодар өңіріндегі ескерткіштер де, көбінесе осындай жолмен табылған.

Бұл ескерткіштерге көптеген мамандар қызғушылық білдірсе де, бұл археологиялық ескерткіштер әлі де толық зерттелмеген, өйткені оларды арнайы зерттеу жұмыстары жүргізілген жоқ. Бұл жұмыс енді ғана басталды. Осыған байланысты айта кететін бір жайт: ең алғашқы тастағы суреттер облыстың оңтүстік аймағында ХХғ. басында Н.Коншиннің табуымен Май ауданының Ашаман тау бекетінің Жаксы Қаражан деген жерінде табылды деп тіркелген. Бұл суреттердің нақты орны бүгінгі күнге дейін белгісіз, өйткені сол кезден бері ол суреттер туралы ешқандай хабар болмаған.

Күрен қызыл, яғни охра түстес бояумен орындалған тастағы суреттерді 1926ж. Жасыбай көлінің оңтүстік-шығыс жағалауында орыс географы және саяхатшысы П.Драверт тауып, суреттеген. (Драверт, 1929, 230-234ғ.). Баянауыл тау жотасындағы алғашқы қауым адамдары жасаған осы және тағы да

которых до сих пор ждут своих исследователей. В целом, конечно, очень сложно проникнуть в сознание первобытного человека и понять то, что хотел выразить древний художник. Но великолепные образы и сюжетные сцены часто подсказывают исследователю направления поиска и облегчают его задачу. И все-таки изучение наскальных рисунков позволяет лишь приоткрыть ту завесу, которую наложало время, изменив наше сознание до непонимания простых генеральных идей первобытности.

Наскальные рисунки, как памятники первобытного искусства, являются в то же время памятниками археологии и исследуются, прежде всего, археологами, которые занимаются их поиском и дальнейшим изучением. Однако нужно отметить, что подобные памятники есть не везде, и найти их бывает довольно сложно. Чаще всего они располагаются в необычных и редко посещаемых местах, где древние люди устраивали свои святилища - места для совершения культовых и религиозных обрядов. Поэтому их часто находят совершенно случайно. Известны такие памятники и в Павлодарском Прииртышье, где большинство из них было найдено таким же образом. Здесь - это наименее изученная категория памятников археологии, так как специальных исследований по их изучению еще не проводилось, хотя к ним проявляли большой интерес многие специалисты. Сейчас эта работа только начинается. В связи с этим нужно отметить, что впервые наскальные рисунки были зафиксированы на территории области еще в начале ХХ в. Н. Коншиным в урочище Жаксы-

drawings only begins to lift the veil that time has slowly closed. Our worlds have changed over time, making it more difficult to understand some of the simple genius ideas of their primitiveness.

Rock drawings are monuments of primeval relics and are studied by the archeologists first of all. They make the initial discovery and then continue the study of the relics. It is necessary to note that such monuments can be difficult to find. They are often located in unusual, obscure places, where ancient people arranged their sanctuaries for holding religious ceremonies. That is why they are often found only by chance. In the Pavlodar Irtysh River region, such relics are also known, most of them discovered the same way. In this case, they are the least studied category of archeological relics as no special research was carried out, though they have been of great interest for many archeologists. These drawings were rediscovered at the beginning of the 20th Century by N. Konshin in Zhaksy-Karadzhan's gorge within the Ashaman Mountains, in the Maisky region. The rock drawings, created by the use of ochre were discovered and for the first time described in 1926 by the Russian geographer and traveler P. Dravert, on the south-eastern coast of Dzhasybai Lake (Dravert, 1929, p. 230-234). These drawings, and others created by primeval people on the rocks in the Bayanaul Mountains, were studied repeatedly in the 70's by Pavlodar local historians and scientists, such as L. Gaiduchenko, S.A. Muzalevsky, L. Saphonova, P.I. Onapriyenko and others. Sources of this information include newspaper articles from those years as well as archived materials and private conversations with them.

басқа бірқатар суреттерді 70-жылдардағы Павлодар өлкетану ғалымдары Л.Гайдученко, С.А.Музалевский, Л. Сафонова, П.И.Оноприенко және т.б. зерттеді. Бұл туралы сол кездегі баспасөз бетіне шыққан мақалалармен, архив құжаттарымен және ғалымдардың өздерімен жүздесуден белгілі болды. Бірақ зерттеудің нәтижелері кең қауымды мамандарға белгілі болмады, өйткені олар жайлы публицистикалық сипаттағы мәліметтер тек жергілікті баспасөз беттерінде ғана жарық көрген. Жасыбай өзенінің солтүстік-батыс жағалауында орналасқан тастағы суреттерді жергілікті өлкетанушылар (1976, Сафонова), 1999 жылы біздің облысымызға келген Омбы мемлекеттік тарихи-өлкетану мұражайының этнографиялық экспедициясы (Раскевич, 2000, 66-69) зерттеу жұмыстарын жүргізді.

Келесі бір ескерткіш, яғни тастағы сурет 70 жылдардың басында екібастұздық О. Моолдың Оленті өзені мен Тай селосының маңында жануарлар мен адамдардың бейнелері рельефті тәсілмен салынған тастағы суреттер блогын тапқан. Бұл ескерткіш 70-ші жылдары суреттерді зерттеуге келген павлодарлық өлкетанушылардың табынатын жеріне айналған. Мұны облыстық газеттегі көптеген мақалалар, өлкетану мұражайы шығарған буклет және оларды зерттеуге байланысты басқа да материалдар дәлелдейді. Соның ішінде облыстық мұражай қызметкерлері осы суреттердің жасы мен қай мәдени дәуірге жататындығын анықтасаңыз екен деген өтініш білдірген академик А.П.Окладниковтың хаты бар. Бірақ осы күнге дейін бұл ескерткіштер

Қараджан, расположенном где-то на юге области, видимо, в Майском районе, вероятнее всего, в Ашаманских горах. Точное место этих рисунков пока не установлено, так как с тех пор о них никто не сообщал.

Затем наскальные рисунки, выполненные охрой, были обнаружены и впервые описаны в 1926 году русским географом и путешественником П. Дравертом на юго-восточном берегу озера Жасыбай (Драверт, 1929, с. 230-234). Эти рисунки, а также ряд других, сделанных первобытными людьми на скалах Баянаульских гор, неоднократно изучались в 70-е гг. павлодарскими краеведами и учеными Л. М. Гайдученко, С. А. Музалевским, Л. Сафоновой, П. И. Оноприенко и др. Об этом известно из газетных публикаций тех лет, архивных материалов и личных бесед с ними. Однако результаты этих исследований не стали известны широкому кругу специалистов, т.к. сообщения о них носили публицистический характер и делались лишь в местной периодической печати. Описание одного из местонахождений наскальных рисунков расположенных на северо-западном берегу озера Жасыбай, также изучавшихся местными краеведами (Сафонова, 1976), сделала в 1999 году этнографическая экспедиция Омского государственного историко-краеведческого музея (Раскевич, 2000, с. 66-69), посетившая нашу область в 1999 году.

Еще один памятник с наскальными рисунками, выполненными рельефным способом, был обнаружен в начале

However, the results of these studies were not known by other specialists. They were published only in the local periodicals. A description of one of the rock drawings, located on the North-western coast of the Zhassybai Lake, were also studied by the local historians (Saphonova, 1976), was made in 1999 by the ethnographic expedition of Omsk State Local History Museum (Raskevich, 2000, p. 66-69) which visited our oblast in 1999.

Ekibastuz local historian O. Mohol discovered another primeval drawing, created in relief technique in the early 70's along the Olenty River, in the vicinity of Tai village, where on the right bank, large blocks of sandstone with images of animals and people are drawn. Soon after, this site became a place of pilgrimage for Pavlodar historians who came to study the drawings. The numerous articles in the oblast newspapers, a booklet published by a Local Studies Museum and other materials can testify to the importance of these drawings. Academician A.P. Okladnikov wrote in a letter, addressing the request of the workers of the oblast museum to define the age and cultural characteristics of these drawings. This relic, however, still remains unstudied. This will be a task in the near future.

The rock drawings were discovered by an archeological expedition from Pavlodar in 1990. The intent of the expedition was to protect the site of

зерттелинбеген калпында калып отыр. Бұл келешек ісі деп саналады.

Алғашқы қауымдық өнердің тағы бір қызықты ескерткіштерінің бірі - Павлодар археологиялық экспедициясы 1990 жылы Ақбидайық өңіріндегі ескерткіштерді зерттеу барысында Екібастұз қаласынан 30 км, Майқайың станциясына жақын жерде табылған тастаға суреттер. Дәл осы ескерткіштегі танқаларлық суреттер мен адамдардың аяусыз қатынастарынан болған қайғылы тағдыры (Мерц, 1998, 146.) соңғы кезде Павлодар археологтарын бей-жай қалдырған емес.

Осындай жағдаймен Павлодар облысының аймағында оннан аса алғашқы қауымдағы тастағы өнер, яғни тастағы суреттер белгілі болды, оның көбісі Баянауыл тауларында кездеседі. Бірақ бұл облыс территориясында бар ескерткіштердің біраз бөлігі ғана болуы мүмкін және келешекте, жана суреттердің табылары сөзсіз, бірақ ол үшін арнайы зерттеу жұмыстары жүргізілуі керек.

Ал әзірше табылған суреттердің өзіне үніліп олардың сипаттамасына тоқталайық. Негізгі сюжетіне тоқталып, осы ескерткіштер туралы, олардың пайда болған уақыты және қай мәдени дәуірге жататындығы ежелгі және қазіргі адамдар өміріндегі ролі мен мәні туралы ой қозғайық. Біздің ойымызша, ең бір қызықты, өзінің қайталанбас ақиқаттылығымен толғандыратын Ақбидайық жазбаларынан бастайық. Бұл суреттер соңғы он жылда Павлодар археологиялық экспедициясының ең құнды табыстарының бірі болып табылады. Олармен жақындасу әрқашан сонау көне замандарға саяхат жасап

70-х гг. екибастузским краеведом О. Моолем на речке Оланты, в окрестностях с. Тай, где на склоне правого берега реки расположены крупные блоки песчаника с изображениями животных и людей. Этот памятник в 70-е годы стал местом паломничества павлодарских краеведов, приезжавших сюда для изучения рисунков, о чем свидетельствуют многочисленные статьи в областной газете, буклет, выпущенный краеведческим музеем и другие материалы, связанные с их изучением. В частности, письмо академика А. П. Окладникова, к которому обращались сотрудники областного музея с просьбой определить возраст и культурную принадлежность этих рисунков. Однако этот памятник также остается еще неизученным. Это - задача ближайшего будущего.

Другим, не менее интересным памятником первобытного искусства, являются наскальные рисунки, обнаруженные Павлодарской археологической экспедицией в 1990 году, во время охранных исследований памятников археологии в урочище Ак-Бидaik, расположенном в 30 км к востоку от г. Екибастуза, недалеко от станции Майкаин. Именно этот памятник привлекал в последние годы большое внимание павлодарских археологов своими удивительными рисунками и своей не менее трагической судьбой, так как время и люди его не щадили (Мерц, 1998, с. 14). Таким образом, на обширной территории Павлодарской области нам известно сейчас всего лишь менее десятка памятников первобытного наскального искусства, большинство из которых находятся в

known relics in Ak-Bidaik gorge 30 kilometers to the East from Ekibastuz. Not far from Maikain station is another monument of primeval art. These relics have been drawing great attention from Pavlodar archeologists for several years. Unfortunately, time and the many visitors have shown little mercy on these relics (Mertz, 1998, p.14). In the vast area known as the Pavlodar oblast only about 10 relics of primeval art are currently known. Most of them are situated in the Bayanaul Mountains. This could however be only a handful of them. The discovery of new drawings isn't expected, but special search work is necessary in order to search for any new sites that may remain hidden.

Now let us deal with the drawings we have found and let us describe them in detail, considering their basic shapes, and discuss their age and cultural characteristics, role and significance to the lives of ancient and contemporary people. Let us begin with the most interesting and the most exciting discovery of those found at the Ak-Bidaik Gorge. These drawings are also the most fortunate finds of any Pavlodar archeological expedition for the last 10 years. The very contact with them leaves an indelible impression and feelings of joy and excitement as you have returned to the primeval times.

Ak-Bidaik gorge is situated to the South near the Pavlodar-Ekibastuz railway, a few kilometers from the Maikain station, and in a hollow surrounded by a ring of small hills. It was formed at the junction of Paleocene sedimentary rocks, which surround the Northern part of the gorge, and effusive Hordovyc system, bare at the South edge (Irtysh-Karaganda canal, 1965, p. 27, 38-40). This place attracted animals due to its good pastures and was very favorable for ancient hunters

келгендей қуаныш және толғану сезіміне бөлеп, ұмытылмас әсер қалдырады.

Ақбидайық шатқалы Павлодар-Екібастұз теміржолының оңтүстігіне қарай Майқайың станциясынан бірнеше километр жерде орналасқан және кішкене жоталармен қоршалған үлкен жыра болып табылады. Ол шатқал мен жыраның оңтүстік бөлігінде табылған ордовик жүйесінің эффузивтерінің солтүстік бөлігін қоршап жатқан палеоген қыртысынан қалыптасқан. (Ертіс-Қарағанды каналы, 1965, 27, 38-40б.) Бұл жер жануарлар үшін жақсы табын-өріс, ежелгі аңшылар мен малшылар үшін қолайлы қоныс болған, ал қалған жерлері тас құралдарын жасау үшін пайдаланылатын шикізат ортасы болып есептелінген. Сондықтан да, облысымыздағы палеолит дәуірінің орта және төменгі кезеңдеріндегі шеберхана-мекендері (Мертц, 1998, 152б.) неолит және энеолит дәуіріндегі көптеген тұрақтар, андронов мәдениетінің ерте кезеңіне жататын қола дәуіріндегі оба және елді-мекендер, көне және ортағасырлық көшпенділердің обалары бізге белгілі болып отыр.

Шатқалдың солтүстік-батыс бөлігі мен оңтүстік-шығыс бекетінде тастағы суреттер орналасқан. Онда палеолиттік құмдақтардың көптеген қалдықтары орналасқан, соның біріне петроглифтер бар және бұл жердің жанында тас дәуірінің тұрғындары мен ежелгі көшпенділердің қорғаны орналасқан.

Бұл суреттердің өзі құмдақтың үлкен қалдығының қызыл қабықпен жабылған, жел қаққан, түзу бетінде орындалған. Аздап солтүстік-батысқа қарай қаратылған тастың жайпақ бөлігінде, батысқа

Баянаульских горах. Но, вероятно, это лишь небольшая часть из того, что есть на территории области и не исключено в дальнейшем обнаружение новых рисунков, однако для этого необходимы специальные поиски. А пока давайте обратимся к самим рисункам, которые нам удалось найти, и более подробно остановимся на их описании, рассмотрим основные сюжеты и порассуждаем об этих памятниках, их датировке и культурной принадлежности, роли и значении в жизни древних и современных людей. Начнем с наиболее интересных, на наш взгляд, и волнующих своей неповторимой реалистичностью, писаниц урочища Ак-Бидайык. Эти рисунки являются также одной из наиболее удачных находок, сделанных Павлодарской археологической экспедицией за последние десять лет, соприкосновение с которыми всегда оставляет неизгладимое впечатление, чувство радости и волнения, словно ты совершил путешествие в те далекие времена.

Урочище Ак-Бидайык расположено к югу от железной дороги Павлодар - Екибастуз, в нескольких километрах от станции Майкаин и представляет собой огромную ложбину стока, окруженную грядами небольших сопок. Она образовалась на стыке осадочных пород палеогена, окружающих северную часть урочища и эффузивов ордовикской системы, обнаженных на его южной окраине (Канал Иртыш-Қарағанда, 1965, с.27,38-40). Это место привлекало животных хорошими пастбищами, и было очень удобным для обитания древних охотников и скотоводов, так как кроме всего прочего, здесь

and cattle-breeders. There also was an abundance of materials for making stone tools scattered across the tops of the outlying hillsides.

One of the most ancient sites in the oblast has been dated in Early to Middle Paleocene Era (Mertz, 1998, p. 152). Multiple sites from Neolith and Eneolith Eras have been discovered. Burial and housing settlements of the Bronze Era, dated from the early period of Andronic culture, and burial mounds of the Early and Middle Age nomads have been found too.

The drawings themselves are performed on a flat, weathered surface of large sandstone remaining covered with a red coating. On the stone's surface, slightly sloping down to the North West, this ancient gallery of petroglyphs depicts horses galloping towards the West.

Unfortunately, most of the drawings of this amazing site have been lost due to the age of time and human carelessness. Besides external factors that destroyed the surfaces of some stones, along with the ancient drawings of people and animals, not long ago an explosion devastated this sacred site. What remained is a great reflection of ancient people and the reality they lived in, embodied in the artistic images of at least 3-4 stages of the primeval culture of the North-eastern Sary-Arka border: Neolith, Eneolith, Bronze Era and Early Stone Age. It is a kind of art chronicle depicting the ancient history of our land.

It is difficult to say what attracted ancient people of various eras to this area, but the primeval sites hint of a sanctuary for hunters and cattle-breeders. Here ritual ceremonies and cultic worship were held paying tribute to forces of Nature, gods, ancestral spirits and animal images on totem

бағыталып бара жатқан жылқылардың бейнесі бар петроглифтердің негізгі галереясы орналасқан. Фигуралардың ашық келбетін түс ауа және күн ұясына батар уақытта анық көруге болады.

Өкінішке орай, уақыттың өтуіне байланысты және адамның қатыгездігінің салдарынан жапашеккен бұл керемет ескерткіш көптеген суреттерінен айрылған.

Адамдардың және жануарлардың суреті бар ежелгі тастардың бетінің бұзылуына әсер еткен сыртқы факторлардан басқа, көнеден келе жатқан бұл қасиетті тасты біреу жарды. Содан қалған қалдықтарының өзі ежелгі адамдардың танымы мен Сарыарканың солтүстік-шығысындағы алғашқы мәдениеттің 3-4 кезеңі: неолит, энеолит, қола дәуірі және ертедегі темір дәуірінің көркем бейне түрінде берілген ақиқатының керемет бейнесі болып табылады. Кейбір суреттер бұдан кейінгі дәуірлердің мұрасы болуы мүмкін. Бұл - біздің өлкеміздің ежелгі тарихының көркем шежіресі тәрізdes.

Әр түрлі дәуірдегі ежелгі адамдардың бұл жерге неге қызыққанын айту қиын. Бірақ осында орналасқан ескерткіштер, бұл ежелгі аңшылар мен малшылардың қасиетті жері болғанын байқатады. Мұнда діни салт-дәстүрлер, табиғатқа, құдайға, аруақтарға, жануар бейнесіндегі төтемдерге табыну жүзеге асырылатын. Аңшылар аңшылық сәтті болуын, егіншілер мен малшылар егіннің мол шығуын, мал басының көбеюін тіледі. Бірақ та бұл жердегі табылған тастардың ішінде, тек күннің батысына қаратылған осы таста ғана суреттер болған. Бұл тастың қабығы қызғылт қоныр түсті, сурет салуға өте

повсюду было обилие сырья для изготовления каменных орудий, выходы которого располагаются на вершинах небольших плоских сопок.

Поэтому нам известны здесь одни из древнейших в области стоянки-мастерские эпохи нижнего и среднего палеолита (Мерц, 1998, с. 152), множество стоянок эпохи неолита и энеолита, могильник и поселение эпохи бронзы, относящиеся к раннему периоду андроновской культуры, курганы ранних и средневековых кочевников. Наскальные рисунки расположены на северо-западной окраине урочища, у юго-восточного склона небольшой сопки, где имеются многочисленные останцы палеогеновых песчаников, на одном из которых размещаются петроглифы. Рядом с этим местом расположены стоянки каменного века и курганы ранних кочевников. Сами рисунки выполнены на ровной, выветренной поверхности огромного останца песчаника, покрытого красной коркой. На плоскости камня, слегка наклоненной к северо-западу, размещена основная галерея петроглифов с изображениями лошадей, следующих в западном направлении. Наиболее отчетливо фигуры просматриваются во второй половине дня и на закате солнца.

К сожалению, многие рисунки утрачены, так как этот удивительный памятник сильно пострадал от времени и человеческой бездуховности. Помимо внешних факторов, от воздействия которых разрушалась поверхность некоторых камней с древними рисунками людей и животных, в недалеком прошлом этот священный камень был кем-то взорван. Но и то, что осталось,

poles. Hunters asked for luck during their hunt. Cattle-breeders asked for an increase in live stock and arable farmers for rains to increase their harvests. Among the remains, ancient drawings were found. On one particular stone facing the setting sun, bright reflections were highlighted by the red-brown coating around the stone. It was evidentially easier to make drawings on the coating. The first, the most ancient group of petroglyphs is represented by the anthropomorphic drawings of primitive schematic type, or more likely sign-symbolic type. They are created by a simple dot striking technique with a stone instrument. They are figures of people dancing with wide stretched hands and feet. Some of the dancing figures have their male organs displayed. There are some hard to distinguish images near them, quite possibly some mythological animals. Parts of the drawings were lost as a result of the stone coating surface layer decaying and the complete story is not known.

Most likely, these drawings are dated back to the Stone Age. Their stories are found in many relics in Europe and Asia, and most researchers date them back to that very time. Similar drawings can also be found in the world famous gallery of petroglyphs in the Kobystan gorge on the coast of the Caspian Sea in Azerbaijan, not far

қолайлы болған сияқты.

Петроглифтердің алғашқы, ең ежелгі тобы, антропоморфтық суреттер, қарапайым схема, көбінесе белгі-символ типті болып келеді. Олар нүктелі өрнек қашау техникасымен қарапайым тас құралмен орындалған. Бұл аяққолдарын кенімен ұстап, билеп тұрған адамдар бейнесі, кейбір билеушілердің ер адамға тән белгілері айқын көрсетілген. Олардың жанында айқын көрінбейтін тағы да біраз суреттер бар немесе мифтік жануарлардың суреттері бейнеленген. Суреттің біраз бөлігі тастың қабығы түскен кезде жоғалды, сондықтан сюжетті толығымен біле алмаймыз.

Мүмкін бұл суреттер тас дәуіріне жатады. Осыған ұқсас тастар Еуропа мен Азияның ескерткіштерінде де бар, олар да тас дәуіріне жатқызылады. Баку қаласының жанында, Каспий теңізінің жағасындағы Қобыстандағы әлемге әйгілі петроглифтер галереясындағы осындай суретер мезолит дәуірінің ескерткіші (б.э.д. X-VIIғғ.) деп есептеледі. Біздің қазақстандық зерттеушілер А.Г. Медоев, З.С. Самашев осындай суреттерді тас дәуіріне жатқызады. Бұл суреттердің жана суреттермен салыстырғандағы көнелілігін оларды орындау техникасы мен бетін жел қакқандығы және көне суреттердің үстінен салынған палимпсестердің болуы дәлелдейді.

Ежелгі суреттердің үстіне жана суреттер салынған. Мысалы: атқыштың суретінің үстінен кейінірек жылқының суреті салынған. Аттың бейнесі танкаларлық дәлдікпен, ақиқаттылықпен бейнеленген. Бұл Батыс Еуропаның үңгірлеріндегі палеолит

является великолепным отражением сознания древних людей и реальности, в которой они жили, воплотившейся в художественные образы, по крайней мере, трех - четырех этапов первобытной культуры северо-восточной окраины Сары-Арки: неолита, энеолита, эпохи бронзы и раннего железного века. Не исключено, что некоторые рисунки могут относиться и к более поздним эпохам. Это - своего рода художественная летопись древней истории нашего края.

Сложно сказать, что привлекало к этому месту древних людей различных эпох, но расположенные здесь памятники говорят, что это необычное место являлось святилищем древних охотников и скотоводов. Здесь совершались ритуальные обряды и действия, культовые поклонения силам природы, богам и духам предков, тотемам в образе животных. Охотники просили удачи на охоте, скотоводы и земледельцы - приплода домашних животных, дождя и урожая злаков. Однако среди многочисленных останцев подобного типа, расположенных в данной местности, древние рисунки были обнаружены только на этом камне, развернутом к заходящему солнцу, яркие отблески которого усиливала красно-коричневая корка, покрывавшая камень, по которой, видимо, было очень удобно наносить рисунки.

Первая, самая древняя группа петроглифов, представлена антропоморфными изображениями примитивно-схематического или, скорее, знаково-символического типа. Они выполнены техникой простой точечной выбивки, грубым, видимо, каменным инструментом.

from Baku City and are dated back to the Mezolith Era, Middle Stone Age, in 10,000-7,000 BC. Our Kazakhstani petroglyph researchers, A.G. Medoyev, Z.S. Sameshev and others have also dated the drawings to this period.

The early age of these drawings can be testified to by the technique. The surfaces are more weathered and have the presence of palimpsests as compared to other "fresh" drawings. A more recent picture of a horse covers the figure of an archer. These bulky figures have been drawn strikingly accurately and realistic. They resemble cave paintings found in Western Europe from the Paleocene Era and the Developed Bronze Era during 17,000-12,000 BC. The drawings are characteristic of the Turbin-Seymen and Andron culture. Researchers have found analogies in other Kazakhstani regions, mostly Eastern and Southeastern where metaloplastic artifacts of that era were represented by the production of the Turbin-Seymen cultural traditions of warriors, metallurgists and horse-breeders. They settled in the forest-steppe zone of Eurasia during the Early and Developed Bronze Age (Chernykh, Kuzminykh, 1989, p. 270). They are also present in the Eastern part of Kazakhstan where they moved northwest through Central Asia.

They roamed across Altai and its mine seams in Irtysh, Ob and the Yenisey upper levels, then descended by these rivers and founded large metallurgical centers and left some burial relics. Traveling west into the Urals, they evidently dissolved within local cultures of East European and the difficult forests. Echoes of their technology reached the West including Misty Albion. They were attracted by an abundance of copper mining

дәуіріне жатқызылатын бейнелеу өнерінің үлгілерін еске түсіреді. Сонымен қатар, турбин-сеймен және андронов мәдени-тарихи қауымдастықтарының феноменмен байланысты б.з.д. XVII-XII ғасырлардағы дамыған қола дәуіріне де ұқсас. Осы сияқты суреттер қола дәуірінде Еуразияның ормандары өңірінде, Қазақстанның шығыс және оңтүстік-шығыс өңірінен табылған тастармен сол уақытқа тән металлопластиналар да бар. Еуразияның орманды өңірін мекендеген металлургия мен жылқышылар шығыс Қазақстаннан Орта Азияға, одан кейін солтүстік-батысқа бет алды. Алтай арқылы, Ертіс, Обь, Енисей өзендерінің бойымен қозғала отырып, бұл жерлерде ірі металлургиялық орталықтар, біраз ескерткіштер қалдырған. Одан соң батысқа Оралға қарай жылжыды. Бірақ ол жақта жергілікті шығыс Еуропадағы орманды массивке тән мәдениетіне сіңіп жоғалып кетті.

Қазақстан жерінде оларды көп рудаларының көптігі қызықтырды. Бірақ мұнда ешбір тұрғын үй, зират қалдырмаған. Тек қана жеке заттар ғана қалған: балта, найза, қылыш т.б. Мүмкін бұл заттар кенді Алтай металлургияларының сауда-айырбас жасау нәтижесінде қалып қойған шығар. Турбин сеймендіктердің Ертіс бойымен солтүстікке жылжуы жергілікті отырықшы малшы егіншілердің мәдениетіне үлкен әсер тигізді.

Турбин сеймен тайпаларының мәдениетінің ерекшелігі металлургия өнеркәсібінің өте күшті дамуы. Қола мен күмістен құйылып жасалған геометриялық өрнек пен жануарлар бейнесімен өрнектелген көркем қару құйма өнерінің

Это - фигурки "пляшущих" человечков с широко расставленными руками и ногами. У некоторых "танцоров" выделен признак мужского пола. Рядом с ними имеются еще некоторые трудно различимые изображения, но, вероятно, это какие-то мифические животные. Часть изображений утрачена в результате отслаивания корочной поверхности камня, поэтому весь сюжет нам не доступен.

Вероятнее всего, эти рисунки относятся к каменному веку. Аналогии им известны во многих памятниках Европы и Азии и большинством исследователей они датируются именно этим временем. Подобные изображения имеются во всемирно известной галерее петроглифов в урочище Кобыстан на берегу Каспийского моря в Азербайджане, недалеко от города Баку и датируются эпохой мезолита - средне каменного века, приходящегося на X - VII тысячелетие до н.э. Каменным веком датируют такие изображения и наши казахстанские исследователи петроглифов: А. Г. Медсёв, З. С. Самашев и другие.

Ранний возраст этих рисунков подтверждается техникой их исполнения, более выветренной по сравнению с другими "свежими" рисунками поверхностью, и присутствием палимпсестов, перекрывающих своим изображением древний рисунок. Так, фигуру лучника перекрывает более позднее изображение лошади, объемные фигуры которых выполнены с поразительной точностью и реализмом, напоминающим реалистическое искусство пещерной живописи эпохи палеолита Западной Европы, но

deposits to Eastern Kazakhstan. They did not leave any burial sites or settlement to our knowledge since none have been discovered yet, only numerous single items of bronze, such as axes, spears and daggers. These items were possibly imported here in reference to the production of Rudny Altai metallurgists. However, movement of the Turbin-Seymens along the Irtysh River valley to the North had a great influence on the cultures of the tribal cattle-breeders and farmers.

Highly developed metallurgical production was a uniqueness of Turbin-Seymen tribal culture. They created masterpieces of foundry art, represented by their artistic tools made of bronze and silver and decorated with geometrical ornaments and animal figures. Examples of their art can be seen on dagger handles. The figures of horses with standing manes, looking like Ak-Bidaik drawings, have been found on the burial pieces from the Rostovka village area near Omsk (Matyuschenko, Sinitzina, 1988) and from other places including Eastern Kazakhstan (Samashev, 1993, p. 23-25).

A famous Kazakhstani archeologist Z. S. Samashev in one of his articles made comparative analogies between horse drawings and petroglyphs of Sary-Arka. Based on his opinion, we also believe that the horses on our

шедеврлары болып табылады. Мұндай заттар Омбының түбіндегі Ростовка ауылында (Матющенко, Синицина, 1988) және Шығыс Қазақстан өңірінде (Самашев, 1993, 23-25б.) табылған, онда Ақбидайықтағы бейнелерге ұқсас жалы желбіреген жылқы мүсіндері бар.

Қазақстанның атақты археологы З.С.Самашев Сарыарканың петроглифтері мен жылқының бейнелерін өзінің бір мақаласында салыстыра зерттеген. Оның пікірін қолдай отырып, біздің петроглифтеріміздегі жылқы бейнесі турбин-сеймен тайпаларының көркем дәстүрі деп санаймыз. Бірақ та турбин-сеймендік жылқылар бейнелерінің ерекшеліктері бар: құлағы тік, мойны жоғары созылған, жалы алдына түсін тұрған болып бейнеленеді. Осындай суреттер петроглифтерде де металлопластиналарда да кездеседі.

Сонымен қатар, осы тәрізді суреттер Ақбидайықтағы петроглифтерде де бар. Осы орайда, турбин-сеймен аттарының бір дәстүрде салынбағанын, бірнеше нұсқалары бар екенін айта кеткен жөн. Ал осы мәдениеттің пайда болған мекені Кенді Алтай делінгенмен, сол мәдениеттің қола бұйымдары Қазақстан территориясында да кездейсін жағдайда табылып жатыр. Мұндай заттар Павлодар облысының оңтүстік-шығыс аудандарымен шектесетін аумақтан табылды. Олар: найзаның ұшы, қанжар және екі айбалта.

Ертістің Павлодар өңірінде тұрғылықты мекен-жайлар да белгілі болды. Мичурин ауылында табылған заттар Ростовкадан тапқан заттарға өте ұқсас. Олар Павлодардың солтүстігіне қарай Мичурин ауылының жанында (Мерц, Франк,

характерного также и для эпохи развитой бронзы XVII - XII веков до н. э., связанной с феноменом турбинско-сейменской и андроновской культурно-исторических общностей. Они находят аналогии в наскальных рисунках других, в основном восточных и юго-восточных регионов Казахстана и металлопластике этого времени, представленной, прежде всего, изделиями турбинско-сейменской культурной традиции воинов, металлургов и коневодов, расселившихся в лесостепной зоне Евразии на рубеже эпохи ранней и развитой бронзы (Черных, Кузьминых, 1989, с. 270). Не обошли они своим присутствием и восточную часть Казахстана, по которой шло их движение из глубин Центральной Азии на северо-запад.

Они двигались через Алтай и его рудные месторождения в верховья Иртыша, Оби и Енисея, спустились в среднее течение этих рек, где ими были созданы крупные металлургические центры и оставлены некоторые погребальные памятники, а затем совершили бросок на запад, в Предуралье, где, видимо, растворились в местных культурах восточно-европейского лесного массива, который они не смогли преодолеть, но отголоски их технологической традиции дошли до крайнего Запада, включая Туманный Альбион. В Восточном Казахстане их привлекало обилие меднорудных запасов, но здесь они не оставили ни могильников, ни поселений (во всяком случае, они пока не найдены), а лишь множество единичных предметов из бронзы: топоры, копья, кинжалы. Может быть, эти предметы остались здесь в качестве импорта, в

petroglyphs date back to the time of Turbin-Seymen artistic tradition. In particular, a few unique characteristics of Turbin-Seymen horse drawings should be noted: the horses were often depicted with necks up-stretched, ears standing and manes thrown forward.

The fore-mentioned horse drawings can be found on either petroglyphs or metaloplastics. They have also been depicted on Ak-Bidaik petroglyphs as well. In addition, it should be said that there was no common canon for depicting Turbin-Seymen horses, therefore some variants existed within a stable tradition.

As it has been stated, bronze-made pieces of the Turbin-Seymen culture have been occasionally found in the area of Kazakhstan in spite of the fact that some researchers consider Rudny Altai to be the motherland of this cultural technological tradition (Chernykh, Kuzminykh, 1989, p. 261). Finds in the Pavlodar oblast have included a spear tip, a dagger and two bush axes originating from the territory bordering the south-eastern regions of the oblast (Mertz, 1999, p. 71-73).

It is now known that the settlement complexes of the Pavlodar Irtysh River region contain materials similar to the articles found in the burial grounds near Rostovka village. These articles were found among the settlements and cult places of the Bronze Age, located to the north of Pavlodar, near Michurino (Mertz, Frank, 1996) and Pavlodarskoye villages, also in the Zhelezinsky region (Smaghulov, 2001, p. 76) and to the south of Pavlodar, in the Beskaraghai region of the former Semipalatinsk oblast near the ruins of Yessenbai (Mertz, Kuropyatnikov, 1998, p. 82-84) and Nurbai near Semi-Yarka village.

At all of these sites, ceramics related

1996), Павлодар ауылының арғы жағында, Железинка ауданындағы (Смағұлов, 2001, 76 б.), Семейдардың оңтүстігінде, бұрыңғы Семей облысының Бесқарағай ауданындағы Есенбай фермасының орнында (Мерц, Куропятникова, 1998, 82-84 б.), Семиарка аулының маңындағы Нұрбай жерінде орналасқан қола дәуіріне жататын елді-мекендердің қалдықтарынан табылған. Осы ескерткіштердің бәрінде кротов және елуин мәдениетіне қарасты керамикалық заттар және турбин-сеймен тайпаларының жерлуге қажетті тас және темір құралдары болып шакты.

Кротов және елуин мәдениеті андронов дәуіріне дейін Обь және Ертіс өзендерінің аралығында, мүмкін батысқа қарай, Орталық Қазақстанға дейінгі территорияда өмір сүрген.

2001 жылы С. Торайғыров атындағы ПМУ-дың археологиялық экспедициясы Шідерті өзенінің орта ағысында, өзенмен аттас поселкеден оңтүстікке қарай кротов қорғанын тапты. Ол кротов дәуірінің андронов мәдениетіне дейін болғанын байқатады. Ол турбин-сеймен тайпаларының Сарыарка жерінде қысқа мерзімде болғанын көрсетеді.

Осы жерлерде табылған заттар кротов ортасына турбин-сеймен тайпаларының әкелген заттары болып табылады. Кротов мәдениеті солардың әсерімен дамыды. Бұл археологиялық жаңалық тек Қазақстан археологиясына ғана емес, бүкіл ғылым әлеміне қосылған зор үлес болар еді. Турбин-сеймендіктердің тұрақтары әлі де белгісіз, тек елді мекендерден табылған жеке-жеке заттар олардың жерлеу құралдарына үкәс болып келеді. Дегенмен тұрақтарда

обмен на продукцию металлургов Рудного Алтая. Однако продвижение турбино-сейменцев по долине Иртыша на север, оказало большое влияние на культуру местных племен оседлых скотоводов и земледельцев.

Особенностью культуры турбинско-сейменских племен было высокоразвитое металлургическое производство. Ими созданы шедевры литейного искусства, представленные художественным оружием из бронзы и серебра, украшенным геометрическим орнаментом и фигурками животных в виде наверший рукояток кинжалов, как на изделиях из могильника у деревни Ростовка под Омском (Матюшенко, Синицина, 1988) и других мест, в том числе из Восточного Казахстана (Самашев, 1993, с.23-25), где имеются фигурки лошадок со стоящей гривой, похожих на акбиданские изображения. Сравнительные аналогии между изображениями лошадок и петроглифами Сары-Арки сделал известный казахский археолог З.С. Самашев в одной из своих статей. Опираясь на его мнение, мы также считаем, что лошадки на наших петроглифах относятся ко времени существования турбинско-сейменской художественной традиции. Хотя нужно отметить некоторые особенности изображений турбинско-сейменских лошадок: они часто изображались с вытянутой вверх шеей, стоячими ушами и запрокинутой вперед гривой. Подобные изображения встречаются как на петроглифах, так и на металлопластике. Есть такое изображение и на акбиданских петроглифах. В этой связи нужно сказать, что не было единого канона

to Turbin-Seymen tribes were found dating back to a time correlating with Krotov and Elunin cultures. In addition, stone and metal pieces typical of their burial equipment were also discovered. Brotov and Elunin cultures existed before the Andron era in the Ob-Irtysh inter-river area, and possibly to the west, close to Central Kazakhstan. This belief is substantiated by the new finds discovered by the archeological expedition undertaken by Pavlodar State University in 2001. The expedition took place in the middle flow of the Shiderty river, south of the small village where the Krotov burial mound and settlement are located. Therefore, this can verify the temporary existence of Sary-Arka and Turbin-Seymen tribes in this area.

As for the Turbin-Seymen settlements, it should be stated that settlements of this culture are not known themselves, just separate specimens among the burial artifacts from settlement complexes of various cultures can be analyzed. Therefore, it is probable in our situation that the specimens found were brought by Turbin-Seymens into the krotov-elunin area and then further developed under their influence. The presence of some separate subjects at the settlements may suggest the existence of burial grounds. Discovery of such a relic would be a great fortune not only for Kazakhstani archeology but also for the whole science. That is why the northern region of the city of Pavlodar to Michurino village is the most prospective area to search for Turbin-Seymen relics. We have already discovered over ten ancient settlements where Turbin-Seymen goods were found in this region.

But why did the ancient settlements

жекелеген заттардың болуынан, молалардың бар екенін болжаймыз. Сондықтан турбин-сеймен ескерткіштерін іздеудің ең қолайлы жері Павлодардың өңірі мен Мичурино селосына дейінгі жер. Осы аралықта 10-ға жуық елді мекендер табылды. Осынша елді мекеннің бір жерге орналасуының себебі неде? Мұнда сауда-айырбас және миграциялық жолдардың қиылысы болуы мүмкін. Ежелден бері бұл жерде Сарыарқа арқылы Орталық Азия мен Алтайды Ертіс арқылы Шығыс Қазақстан мен Батыс Сібір кенді орындарын байланыстыратын сауда-айырбас және Орталық Азияны Зауральемен және Шығыс Еуропамен жалғастыратын негізгі көлік артериясы болса керек. Кейін бұл жерде Усолка өзенінің бастауының маңында Павлодар бой көтерді.

Ертістің Қазақстан және Батыс Сібір өңірінде қола дәуірінде металлургия өндірісі мықты дамыған. Мұны сол дәуірдің тұрақтарынан табылған қола бұйымдармен бірге, металлургиялық кокыстар мен мыс рудасының қалдықтары дәлелдейді. Осы рудаларды өндіріс орындарына жеткізуді жеңілдететін су көліктерінің қандай да бір түрінің болғандығын пайымдаймыз. Бұл Ертістің орта ағысындағы металл өңдеу орталықтарына кенді Алтайдан Ертіс ағысымен шикізат жеткізетін ағаш қайықтар (плоттар) болуы мүмкін.

Әрине, бұл идея қиял тәрізді болғанмен, шындықтың ауылынан алыс емес, себебі бұл - жүк жеткізудің ең қарапайым тәсілі (бір жағынан ғана қарағанда, бірақ Алтай өңірін шет елге шығарудағы басты бағыт). Жалпы алғанда, Ертіс тек экономикалық және көліктік қарым-

изображения турбинско-сейменских лошадей, но в рамках устойчивой традиции существовало несколько вариантов.

Как уже говорилось, бронзовые изделия этой культуры встречаются на территории Казахстана в виде случайных находок, несмотря на то, что некоторые исследователи отводят Рудному Алтаю место прародины этой культурно-технологической традиции (Черных, Кузьминых, 1989, с.261). Есть такие находки и в Павлодарской области, это: наконецник копья, кинжал и два втульчатых топора - кельта, происходящих с территории, пограничной с юго-восточными районами Павлодарской области (Мерц, 1999, с.71-73).

Сейчас нам известны и поселенческие комплексы на территории Павлодарского Прииртышья, содержащие материалы, сходные с изделиями из могильника у д. Ростовка. Они обнаружены среди находок с поселений и культовых мест эпохи бронзы, расположенных к северу от Павлодара, у с. Мичурино (Мерц, Франк, 1996, с.) и за с. Павлодарским, а также в Железинском районе (Смагулов, 2001, с.76) и к югу от Павлодара, в Бескарагайском районе бывшей Семипалатинской области, у развалин ферм Есенбай (Мерц, Куропятникова, 1998, с.82-84) и Нурбай близ с. Семиарка. На всех этих памятниках была найдена, прежде всего, керамика того времени, относящаяся к кротовской и елунинской культурам, непосредственно связанным с турбинско-сейменскими племенами и некоторые каменные и металлические предметы типичные для их погребального инвентаря.

particularly concentrate here? Probably, from time immemorial, trade and migration routes between Central Asia and Altai through Sary-Arka, ore mining seams of Eastern Kazakhstan and West Siberia along the Irtysh met here. This main transport artery connected Central Asia with Zauralye and Eastern Europe. In the beginning of the 18th century, at this place in the Ussolka riverbed, Koryakovkawarf and an outpost were founded. Later Pavlodar city was founded. It is evident that a highly developed metallurgical production existed in Western Siberian and Kazakhstan Irtysh River regions during the Bronze Era. This can be proven not only by various bronze artifacts found, but also by metallurgical scorias and copper ore deposits found at the settlements. There is further evident that a water transport means could have existed which made it easier to deliver the ore to the various places for processing. Rafts flowing down the Irtysh River from Rudny Altai and delivering the raw material to the middle area of the Irtysh River could have done the transportation of the ore. These wooden rafts could then be used as fuel or other timber uses since wood has always been scarce in the steppe areas. This idea may appear silly, but it was the simplest way of delivering cargo and help to bring more wood into the area. The Irtysh River served many functions. Not only did it provide easy transportation, a kind of way "from Varangians to Greek," but also created a natural border for various cultures which usually stayed independent of each other, but periodically migrated together. One's mind cannot help to think about these things when studying the Ak-Bidaik horse drawings that contain great mysteries to our land's

Павлодар облысының
Тарихи-өлкетану орталығы
№ 425568

катынас жағынан ғана басты күре тамыр емес, сондай-ақ әр түрлі тайпалар мен халықтардың біртұтас көші-қон қозғалысының нәтижесінде ауық-ауық қосылып, одан кейін бұл қозғалыс саябырсығанда олардың қайтадан құрылып отырған әр алуан мәдени аймақтардың табиғи шекарасы да болып табылады. Бірақ бұл жеке тарихи зерттеулерді қажет ететін тақырып. Осындай ойға итермелейтін біздің өлкеміздің тарихының сырын сақтаған ақбидайық жылқыларының суреттері.

Тарих қойнауына жасаған шағын экскурстан кейін, тас дәуірінің «бишілері» мен турбин-сеймен жылқыларынан басқа мүйізді бұқалар бейнелері және олардың үстінен салынған тау текелері, ақбөкендер, бұғылар мен өкінішке орай, анықтау қиынға соғатын аңдардың бейнелері бар Ақбидайық петроглифтеріне оралайық. Бұл бейнелердің пайда болу мезгілін дәл анықтау мүмкін емес, шамамен алғанда мыс-тас және ертедегі қола ғасыры (б.д.д. III-II мыңжылдықтың бас кезі) энеолит дәуірінен ертедегі темір дәуіріне (б.д.д. VII-IV ғасырлар) дейінгі уақыттың аралығы деп топшылауға болады. Петроглифтердің жанында 50 м шоқы басында тас дәуірінің тұрақтары мен ежелгі көшпелілердің қорғандары да бар болып шықты.

Антропоморфты бейнелермен турбин-сеймен жылқылары суреттерінің аралығында басы төмен салбыраған және мүйізді бұқалардың бірнеше суреттері салынған. Бұл бейнелер әдетте энеолит дәуіріне жатады және Еуразия далаларында шаруашылықтың пайда болу кезеңімен байланыстырылады. Олар Қазақстан, Алтай және Сібір ескерткіштерінің де белгілі. Осы

Кротовская и елуинская культуры существовали в доандроновскую эпоху в Обь-Иртышском междуречье, а, может быть, и западнее, вплоть до Центрального Казахстана. Об этом свидетельствуют новые находки, сделанные археологической экспедицией ПГУ им. С. Торайгырова в 2001 году в среднем течении р. Шидерты, южнее одноименного поселка, где был обнаружен кротовский курган и поселение. Таким образом, это может свидетельствовать о временном пребывании на территории Сары-Арки и турбинско-сейменских племен.

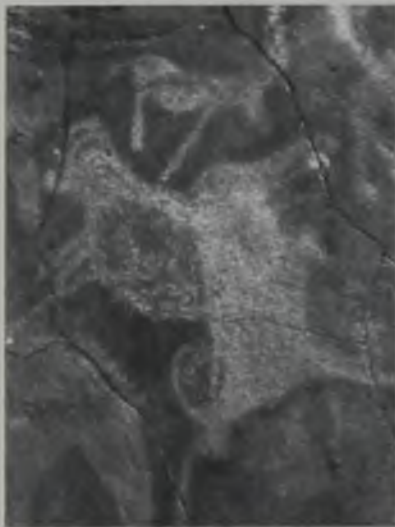
Что касается турбинско-сейменских поселений, то нужно отметить, что поселения этой культуры, как таковые, вообще не известны, лишь отдельные предметы из поселенческих комплексов различных культур находят аналогии в их погребальном инвентаре. Так, может быть, и в нашем случае, остались лишь отдельные предметы, принесенные турбино-сейменцами в кротово-елуинскую среду, которая развивалась в дальнейшем под их влиянием. Однако наличие их отдельных предметов на поселениях, позволяет предполагать и существование могильников. Открытие такого памятника будет большой удачей не только для казахстанской археологии, но и для всей науки в целом. Поэтому самым перспективным районом поиска турбинско-сейменских памятников в Павлодарской области являются северные окрестности Павлодара до с. Мичурино. На этом отрезке нами зафиксировано около десятка древних поселений, где найдены и

history.

After this short excursion about history, let's again get back to the petroglyphs of Ak-Bidaik where there are also drawings of mountain bulls with horns bowed down and figures of mountain goats, antelope, deer and other animals. Sometimes the images are difficult to distinguish. The dates of these depictions are estimated between the Neolith Era Copper-Stone Age and Earlier Bronze (3,000-2,000 BC) to the Earlier Iron Age (7,000-4,000 BC). Near these petroglyphs, within 50 meters from the top of the hill, there are findings with relics of ancient nomads dating back to the Stone Age.

Between the anthropomorphic drawings and the Turbin-Seymen horse drawings are a few drawings of bulls with their heads bowed down with long horns thrust forward. Such drawings are usually dated back to the Eneolith Era and are characteristic of producing economies around the Eurasian steppe territories. They are common in many ancient sites around Kazakhstan, Altai and Siberia. The proof of their age is in the iconographic peculiarities found in the Turbin-Seymen horse drawings that which covered the earlier animal drawings.

According to archeological data, domestic bull appeared in early cattle-breeding tribes within Kazakhstan during the Neolith Era and is well represented by the tersek culture and relics that were localized in the Kustanai Tobol River region and Turghai Sag (Gaiduchenko, Kaliyeva, Lagvin, 1989, p. 31). Skeletal fragments of domesticated bulls were also found in the Eneolith stratum of Shiderty-3 stand in the Ekibastuz region of the Pavlodar oblast. That is why the dating of drawings depicting bulls' heads bowing down in the Eneolith Era

бейнелердің үстінен салынған турбин-сеймен жылқыларының суреттері олардың көнелілігін айғақтайды, бірақ өздері де басқаша мәнерде бейнеленген және иконографиялық ерекшеліктері әр түрлі дәуірлерге жататынын дәлелдейтін жылқылардың суреттерінің үстінен салынған.

Археологиялық мәліметтерге сүйенсек, үй бұқасы энеолит дәуіріндегі Қазақстанның мал шаруашылығымен айналысқан ежелгі тайпаларында пайда болған және ескерткіштері Қостанайдағы Тобылда және Торғай аймақтарында (Гайдученко, Қалиева, Логвин, 1989, 316.) шоғырланған терсек мәдени тұрақтарында анық сақталған. Үй бұқасының мүрдесі Павлодар облысы, Екібастұз ауданындағы Шідерті тұрағының энеолиттік қабатында да табылған. Сондықтан басы төмен салбыраған бұқа бейнесінің энеолит дәуіріне жатуы әбден мүмкін. Бұдан басқа, тұрақ манайында, шоқы баурайларында

турбинско-сейменские изделия.

Но почему именно здесь такая концентрация древних поселений? Вероятно, здесь издревле сходились торгово-обменные и миграционные пути между Средней Азией и Алтаем через Сары-Арку, рудными месторождениями Восточного Казахстана и Западной Сибирью по Иртышу, этой главной транспортной артерии, связующей Центральную Азию с Зауральем и Восточной Европой. Не зря же именно на этом месте в начале XVIII века, в устье реки Усолки возник город Павлодар.

А так как в Западно-Сибирском и Казахском Прииртышье в эпоху бронзы существовало высокоразвитое металлургическое производство, что подтверждают не только бронзовые изделия, но и металлургические шлаки и остатки медной руды, находимые на поселениях этого времени, то можно предположить, что уже тогда мог существовать какой-то вид водного транспорта, облегчавший доставку руды к местам их переработки. Это могли быть плоты, сплавлявшиеся по течению Иртыша из Рудного Алтая, на сырье которого базировались среднеиртышские центры металлообработки. Плоты, кстати, затем могли использоваться как топливо и строительный лес, которого всегда не хватало в степной зоне. Идея, конечно фантастическая, но не лишена смысла, так как - это самый простой способ доставки грузов (правда - в одном, но зато главным направлением экспорта продукции Рудного Алтая). В общем-то, Иртыш всегда был не только экономической и транспортной артерией, своего рода путем "из варяг в греки", но и

is quite probable. Further proof is that everywhere around the hill slopes, pieces of stone equipment were found. These fragments had a double-sided blade and portrayed on them were the typical subjects of that era.

Another depiction of a running bull can be dated back to the Developed Bronze Era. Similar designs are known well by the examples of kritmeken art, represented by frescos on the walls of the Knoss palace. The vibrant Ak-Bidaik drawings of ritualistic games with bulls running are reminiscent of the Greek myth about the Mynothaur that is still preserved in the Spanish corrida. There is a straight line traced along the bull's body, near its front legs that could be a depiction of a spear thrust into its body. It is thought that similar games took place at the Ak-Bidaik sanctuary around 2,500 BC. It should also be mentioned that the cultic practice involving bulls was developed among the Andron tribes. The skulls and bones of bulls were discovered during the excavation of Andron graves.

The next chronological design is evidently related to the Skiff-and-Saks period. It depicts a mountain goat that partially covers a running bull. At the same time other drawings depict male deer without horns. The drawing is of a mountain goat partially covering a running bull. Next to it are doe without horns or the horns haven't developed yet. Drawings of deer are usually not related to the illustrations and are typically not shown in any action. Classical Skiff deer with a full set of horns would not usually be illustrated here. There is one exception though of a deer with horns. It is of a doe with a small set of horns. Unfortunately though it isn't easily recognized. This drawing would appear to date back to

осы дәуірдің тас жабдыктары болып табылатын екі жағынан өңделген және жаналанған өзгеше бұйымдар мөлінан кездеседі.

Ал шоқтып шауып бара жатқан күйінде бейнеленген бұқаның суреті дамыған қола дәуіріне жатуы мүмкін. Бұл тәріздес сюжеттер Кнос сарайының қабырғаларындағы фрескалар түріндегі крит-микен өнер туындыларының үлгілері бойынша жақсы таныс. Ақбидайық бейнелерінің динамикасы Минотавр туралы грек мифінде көрініс тапқан бұқалармен салт ойындары еске салады. Бұқалармен салт ойындарының өзгерген түрі және Минотаврды өлтіру сюжеті күні бүгінге дейін испан корридасында сақталған. Бұндай ойындардың б.д.д. II мыңжылдықтың орта тұсында Ақбидайық ордасында өтуі де мүмкін. Суреттен алдыңғы аяқтарының жанында, бұқа денесінің астыңғы жағына тірелген түзу сызықты көруге болады, бұл сызықтың жануардың денесіне қадаланғандай болуы да ықтимал. Айта кету керек, андронов тайпаларында бұқаға табыну салты дамыған, сондықтан бұл сюжетті де байланыстыруға болады. Бұған андронов қабірлерін қазғанда құрбандық табағынан табылған бұқалардың мүрдесі мен сүйектері айғақ.

Келесі сюжет уақыты жағынан скиф-сақ кезеңімен байланысты. Ол бұқа суретінің үстінен салынған тау текесінің бейнесі. Осы уақытқа мүйізсіз немесе кейбір жағдайда мүйіздері бейнеленбеген бұғылардың суреттері де жатуы мүмкін. Бұғылардың суреті белгілі бір сюжетке қатыссыз және қозғалыссыз немесе қозғалыс күйінде бейнеленген. Бұл жерде бейнесі көмескі бір суретті есептегенде

естественной границей различных культурных зон, которые периодически сливались в едином потоке миграционных движений разных племен и народов, а затем вновь образовывались, когда эти движения затихали, но это особая тема исторических исследований. Однако именно на такие мысли наводят изображения акбидайских лошадок, хранящих великую тайну истории нашего края. После этого небольшого экскурса в историю, вновь вернемся к петроглифам Ак-Бидайка, где, помимо "танцоров" каменного века и турбинско-сейменских лошадок, есть изображения быков-туров с опущенными вперед рогами и перекрывающие их фигуры горных козлов, сайги, олень и еще каких-то животных, которые не всегда поддаются определению. Датировка этих изображений может рассматриваться в очень широких пределах, от эпохи энеолита - медно-каменного века и ранней бронзы (III - начало II тыс. до н.э.) до эпохи раннего железного века (VII - IV века до н.э.). Кстати, рядом с петроглифами, в 50 м на вершине сопки, находятся стоянки каменного века и курганы древних кочевников.

Промежуточное положение между антропоморфными изображениями и рисунками турбинско-сейменских лошадок, занимают немногочисленные рисунки быков с опущенной вниз головой и торчащими вперед длинными рогами. Такие изображения обычно датируются эпохой энеолита и связаны с периодом становления производящего хозяйства на территории Евразийских степей. Они известны на многих памятниках

the Earlier Iron Age.

Among the petroglyphs found in the Ak-Bidaik sanctuary are some drawings that are still difficult to date. These are the drawings of horses and donkeys moving in an Eastern direction. They are drawn with necks stretched forward and rectangular bodies as though they are carrying saddle-clothes or baggage. These drawings are located in the lower section of the gallery. The most vivid and expressive drawing in the sanctuary is a horse. Unfortunately the horse drawing destroyed figures of an archer and other drawings from an older period of time. An interesting story is evident in the drawing of what appears to be a snake or some other animal that can easily be overlooked since it appears under the horse drawing. The snake figure is located under the muzzle of the central horse of the basic gallery in the sanctuary.

We can conclude that this location was a sanctuary for ancient hunters and cattle-breeders to worship for several centuries. A complete study of these relics has yet to be completed and so many ideas are yet to be learned. Part of the difficulty lies in the fact that over many centuries the soil has accumulated around these stones and begun to bury the images. While clearing away the soil, more and more of the drawings can be examined, thus, revealing the whole plot. While excavating these drawings, a stone tool was found that was probably used to make these drawings. Therefore, it is important for researchers to excavate the hidden images in order to reveal as much of the plot and story as possible. In order to accomplish this, much more time needs to be devoted to this task so that these images are not completely lost underground. It will take much

тарамдалған мүйізді классикалық скиф бұғыларының суреттері жоқ. Бірақ пішінінің әсемдігі мен мүлтіксіздігі жағынан керемет мүйізді бұғы немесе еліктің жеке суреті бар. Бұл бейненің пайда болу мезгілін ертедегі темір дәуірімен байланыстыру шындыққа жанасымды. Ақбидайық ордасында әзірге мезгілін анықтау қиынға соғатын кейбір суреттер бар. Бұлар ең алдымен, шығысқа қарай бет алып бара жатқан жылқы немесе есектердің бейнелері. Олардың мойны алға қарай созылған, тік бұрышты денелерімен жүк көтеріп бара жатқандай әсер қалдырады. Бұлар негізінен галереяның төменгі жағында бейнеленген. Ақбидайық ордасындағы мәнерлігі жағынан ең тамаша суреттер, сөз жоқ, жылқылардың суреттері, бірақ, өкінішке орай, олардың бейнелері алдыңғы кезеңдерге жататын көптеген суреттер мен тұтас сюжеттерді құртып жіберген. Мысалы, жылқының бір суреті садақшының бейнесімен басқа да кейбір суреттердің үстін басып тастаған. Бұл қызықты сюжет негізгі галереядағы ортадағы жылқының басының астынан жартылай көрініп тұрған жылан немесе басқа бір аның бейнесімен байланысты.

Бұл қасиетті орынды бірнеше мыңжылдықтар бойында ежелгі аңшылар мен малшылардың табынатын жері болған деп айтуға болады. Әзірге бұл алдын ала жасалған қорытынды, өйткені ескерткіштерді зерттеу жұмысы әлі аяқталған жоқ. Суреттердің жартысы мыңжылдықтар бойы жиналған қара топырақтың астында қалған. Тастарды топырақтан тазалай бастағанда жаңа бейнелерді көргенде бұған көзіміз жетті. Сонда

Қазақстана, Алтай және Сибири. Их возраст подтверждается тем, что они перекрываются изображениями турбинско-сейменских лошадей, но и сами накладываются на более ранний пласт рисунков животных, в том числе и лошадей, изображенных в иной манере и относящихся, видимо, к различным эпохам, о чем говорят их иконографические особенности.

По археологическим данным, домашний бык появляется у раннескотоводческих племен Казахстана в эпоху энеолита и хорошо представлен на стоянках терсекской культуры, памятники которой локализируются в Кустанайском Притоболье и Тургайском прогибе (Гайдученко, Калиева, Логвин, 1989, с.31). Костные остатки домашнего быка были найдены и в энеолитическом слое стоянки Шидерты 3 в Екибастузском районе Павлодарской области. Поэтому энеолитический возраст изображений быков с опущенной вниз головой вполне вероятен. Кроме того, вокруг стоянки, на склонах сопки, повсюду встречается каменный инвентарь этого времени, представленный характерными изделиями на отщепах и с двусторонней обработкой.

Другое изображение быка, бегущего в галопе, может относиться уже к эпохе развитой бронзы. Подобные сюжеты хорошо известны по образцам крито-микенского искусства, представленного фресками на стенах кносского дворца. Динамика акбидайского изображения напоминает ритуальные сцены игр с быком, отразившихся в греческом мифе о Минотавре. Трансформированный ритуал игр с быком и мифический

time and effort to excavate the ground around the rocks and study not only the drawings but also any other relics and artifacts found. Much can be learned of the tribes and cultures that came to these sacred grounds, offered up sacrifices, performed ritual hunting dances and ceremonies and worshiped their totem poles. Under the ground and around these stone petroglyphs could potentially lay the remains of sacrifices and sacrificial places and cultic graves of shamans and priests, quite possibly from the Turbin-Seymen tribe. Any further artifacts could prove the basic time lines already determined for the cultures in the Pavlodar Irtysh River region and help researchers to better understand the culture and spiritual practices of these people.

The Olenty scripts and drawings are another remarkable discovery. They are located on the right bank, about 10 kilometers to the southwest of Tai village in the Ekibastuz region. Large blocks of light brown Paleocene sandstone are unshathed on the slope of the lower terrace. This soft stone is common when processing metals and can explain why the ancient cultures would use this area as a sanctuary. The terrace is well lit in the afternoon and during sunsets. Below the terrace is another small flat terrace where evidence has proven the ancient people held their ritual ceremonies.

All of the drawings were created with the same technique. They created relief lines in the stone with depths between 0.5 and 0.7 centimeters. Chronologically they are also divided into 3 basic eras: the Neolith Era, Bronze Age and Early Iron Age. It can be noted that many drawings are hidden under lichens and are not visible. Much work is needed to carefully remove the lichens and then to evaluate the images

күректің көмегімен шағын жерді қазғанда, біздің көз алдымыздан борпылдақ шөгінділер-дің астында тереңге жасырынған тасқа салынған жануарлар суретінің бүтін галереясы көрінді. Осы жерде, жартастың үстіңгі жағында, ежелгі суретшінің тас құралы да табылды. Бұның өзі бізді әлі де жер астында жасырынып тұрған көптеген олжалардың күтіп тұрғанын көрсетеді, оларды жойылып кетпей тұрғанда тез арада зерттеуіміз керек.

Жартас маңайындағы жерлерде қазба жұмыстарын жүргізіп, тек суреттерді ғана емес, осы қасиетті орынға келіп, құрбандық шалған, аңшылардың жорабилерін орындап, өз тотемдеріне табынған өзіндік әдет-ғұрыптары болған тайпалар мен халықтардың материалдық мәдениетінің қалдықтарын да зерттеу үшін қаншама қажыр-қайрат пен уақыт керек десеңізші! Бұл өте күрделі міндет, бірақ ескерткіштерге кең көлемді зерттеулер жүргізу барысында құрбандық шалынған жерлердің, турбин-сеймендік баксылар мен абыздар қабірлерінің қалдықтарын табуға болады. Бұның өзі кейбір суреттердің қай мәдениетке жататынын дұрыс анықтауға көмектесері хақ. Бұл жерде Павлодар өңірін мекен еткен ежелгі тайпалардың мәдениетімен рухани әлемін білуге мүмкіндік беретін таңғажайып олжаларға кәлеуіміз мүмкін.

Алғашқы қауымдық өнер ескерткіштерінің тамаша үлгілері - Өленті жазба ескерткіштері: олар Өленті өзенінің оң жақ жағалауында, Екібастұз ауданының Тай ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 10 км жерде орналасқан. Осында өзеннің оң жақ жағалауындағы терасса баурайларында ашық қоныр түсті палеогендік

сюжет убивания быка - Минотавра до сих пор сохранился в испанской корриде. Не исключено, что подобные игрища происходили в середине II тысячелетия до н.э. и в акбидайкском святилище. Кстати, на рисунке заметна прямая линия, упирающаяся в тело быка снизу, возле передних ног, которая может быть изображением копыя, вонзившегося в тело животного. Следует также отметить, что культ быка был развит и у андроновских племен, с которыми, вероятно, нужно связывать данный сюжет. Об этом свидетельствуют черепа и кости быков, обнаруживаемые в жертвенниках при раскопках андроновских погребений.

Следующий по хронологии сюжет, видимо, связан со скифо-сакским периодом. Он представлен изображением горного козла, перекрывшего частично бегущего быка. К этому же времени, вероятно, относятся и изображения самок олзней без рогов, или рога просто не фиксируются в некоторых случаях. Рисунки олзней обычно не связаны с каким-либо сюжетом и представлены статично, либо в движении. Классических скифских олзней с ветвистыми рогами здесь не отмечено, за исключением одного, не вполне четкого изображения. Но есть удивительный по изяществу и совершенству формы отдельный рисунок молодого олзня или косули с небольшими стоящими рогами. Это изображение рациональнее всего также связывать с эпохой раннего железного века.

Среди петроглифов акбидайкского святилища, имеются некоторые рисунки, которые пока сложно датировать. Это, прежде всего, изображения лошадей или

that are revealed. Only then will researchers be able to fully read the drawings of the Olenty scripts. Meanwhile, we can only analyze and discuss what has been currently discovered.

There are small compositions of animal figures usually situated around a central image. For example, one stone has an anthropomorphic figure of panthers and bulls but around it are hard to distinguish drawings. Due to the difficulty in distinguishing the images, it isn't definite whether it is a complete composition dating to the same era. The drawings of large horned bulls with their muzzles bent down can be dated back to the first chronological stage. Like the Ak-Bidaik bulls discussed earlier, these bulls can also be dated back to the Eneolithic Era. These drawings are few. Most of the drawings consist of furious Knoss type bulls and can be dated back to the Developed Bronze Age.

Drawings of the Mother of the Human Race, erotic scenes and other anthropomorphic drawings, including figures of an archer and horses can also be dated back to the Developed Bronze Age. In Mongolia and Eastern Kazakhstan similar depictions are also well known. They are evidently connected with the personification of one of the most ancient myths of primeval man worshiping the Mother of the Human Race. One of the most famous researchers of primeval art relics of Mongolia, E. A. Novgorodova wrote the following about such drawings. "Obviously, on small squares in front of such stones with the drawings, sacred holidays and were celebrated and praying were organized, animals (probably people also) were sacrificed, priests or shamans asked their ancestors or totems

құмдақтардың ірі шығырлары жалаңаштанып жатыр. Бұл жердің қасиетті орын ретінде пайдаланылуы өңдеуге жұмсақ материалдың барымен түсіндіріледі. Суреттер салынған тастардың барлығы терасса баурайларында жатыр және оларға түстен кейінгі және күн батар мезгілде жарық жақсы түседі.

Төменде, терасса етегінде тағы бір шағындау келген тегіс алаң бар, бұнда ежелгі адамдар жөн-жоралғылар жасаған болуы керек.

Барлық суреттер терендігі 0,5-0,7 см дейінгі бедерлі сызықтарды сызу арқылы салынған. Уақыт жағынан алғанда оларда үш негізгі кезеңге бөлінеді: энолит, қола және ертедегі темір дәуірлері. Айта кеткен жөн, көптеген бейнелер қалың өскен қыналардан көрінбейді. Сондықтан барлық суреттерді тауып, зерттеу үшін оларды алдымен тазалау керек. Тек сонда ғана Оленті жазбаларының барлық сюжеттерін толық оқи аламыз, ал өзiрге тек көзге көрінетіндерін ғана қарастырайық.

Бұл - әдетте орталық бейненің айналасында немесе бүйір жағында орналасқан аңдардың бейнелерінен жинақталған шағын композициялар. Мысалы, бір таста антропоморфты бейне, ал оның айналасында ілбісін, бұқалар және басқа да көмексі суреттер бейнеленген. Қазір бұл композицияның бүтін немесе әр түрлі уақыттағы суреттердің жиынтығы екенін айту қиын. Бірақ басы салбыраған және тұмсық іспетті ірі мүйізді бұқалардың бейнесін алғашқы хронологиялық кезеңге жатқызуға болады. Олардың мезгіл уақытын акбидайық бұқалары тәрізді энолит дәуіріне жатқызуға болады. Бірақ осы тәрізді бейнелер көп емес. Керісінше дамыған қола дәуіріне жататын қнос

ослов, двигающихся в восточном направлении. У них вытянута вперед шея и прямоугольное туловище, словно на них висят попоны или поклажа. Они занимают нижнюю часть основной галереи. Самыми замечательными по выразительности рисунками акбидайского святилища, безусловно являются лошади, но к сожалению, их изображения уничтожили многие рисунки и целые сюжеты предшествующего периода. Так одна лошадь полностью перекрыла фигуру лучника, и некоторые другие рисунки. Интересный сюжет, видимо, был связан с изображением змеи или иного животного, просматривающегося под мордой центральной фигуры лошади на основной галерее.

Таким образом, можно сказать, что это святилище было местом поклонения древних охотников и скотоводов в течение нескольких тысячелетий. Это пока предварительное заключение, так как изучение памятника еще не завершено. Дело в том, что часть рисунков скрыта под землей, накопившейся здесь за тысячелетия. В этом пришлось убедиться, когда при расчистке камней от земли, стали появляться новые изображения, тогда с помощью лопат был вскрыт небольшой участок, и нашему взору открылась целая галерея наскальных рисунков животных, уходящих еще глубже под рыхлые отложения. Здесь же на поверхности скалы, было найдено каменное орудие, которым могли делать рисунки. Из этого следует, что данный памятник хранит еще много замечательных находок, скрытых под землей, и его необходимо еще долго изучать, но

for their clan and family defense, for continuation of generations, cattle and the whole nature fertility." The evidence found would tend to paint the same stories for those civilizations along the Olenty River.

It can be difficult to date the drawings of the feline predators found; those of panthers, snow leopards and possibly tigers. They probably are from the early Iron Age as well as the typical Skiff-Saks art of deer, boars and saigas. The stylistic forms do not always conform to the traditional rules, but in either case the materials used and the techniques for creating the drawings were not as familiar and therefore extra care is needed in order to decipher them. That is why the Olenty drawings have their own artistic styles.

The Olenty River writings are unique relics of primeval art and demand complex study and research together with all the relics located around the sanctuary. Sanctuaries from the Neolyth and Eneolyth Eras, graves from the Bronze Age and burial mounds of nomads from the Earlier Iron Age are located here. People who took part not only in ceremonial rituals, but also in the creation of the petroglyphs themselves are buried here. These drawings should be noted are the most Northern known in the Sary-Arka territory. The mysteries behind these drawings are just as exciting as those from the Ak-Bidaik site and are connected to the same important events in the lives of those who lived in the valley of the Olenty River many centuries ago.

One particular period of the ancient cultures around the Sary-Arka is illustrated in the petroglyphs of the Bayanaul mountain and forest tract. Examples of these ancient paintings were performed in a special technique

үлгісіндегі аласұра қашқан бұқалардың бейнесі көбірек кездеседі. Осы уақытқа Хауа ананың бейнесі, зротикалық көріністер мен баска да антроморфты, оның ішінде садақшы мен жылқылардың бейнесі де сәйкес келуі ықтимал. Бұл тәріздес бейнелер Монғолия мен Шығыс Қазақстандағы петроглифтерден де белгілі. Олар әйел-анаға табынған алғашқы қауымдық адамның ежелгі мифтерінің бірімен байланысты болуы мүмкін.

Монғолияның алғашқы қауымдық мәдени ескерткіштерінің зерттеушісі Э.А. Новгородова осы суреттер туралы былай деп жазады: «Суреттер салынған тастардың алдындағы алаңда қасиетті мейрамдар тойланып, құрбандыққа жануарлар (мүмкін адамдар) шалынып, абыздар немесе бақсылар аруақтардан және тотемдерден рудың амандығын, ұрпақтың жалғасын, табиғаттың құнарлығын сұраған». Мүмкін Өленті өзенінің жағасында да баяғы замандарда осыған ұқсас жайлар да болған шығар.

Ілбісін, тіпті жолбарыс бейнелерінің пайда болу уақытын деп басып айту өте қиын. Бірақ олар ертедегі темір ғасырына жатуы мүмкін.

Осы кезеңге скиф-сак өнерінің әдеттегі персоналдары: бұғы, қабан, ақ бөкен бейнелерін де жатқызуға болады. Әрине, стимистикалық формалары дәстүрлі қағидаларға сай келе бермейді, бірақ бұл жерде сурет салудың техникасы мен материалы дәстүрден тыс және ерекше бапты қажет етеді. Сондықтан Өленті суреттерінің өзіндік көркемдік және стилистикалық ерекшеліктері бар.

Тұтастай алғанда, Өленті

нужно это делать как можно скорее, пока он окончательно не погиб.

Сколько потребуется сил и времени, чтобы раскопать участок вокруг скалы и изучить не только рисунки, но и остатки материальной культуры тех племен и народов, которые приходили к этому святому месту, делали жертвоприношения, исполняли ритуальные танцы охотников, поклонялись своим тотемам, совершали свои обряды! Это сложная задача, но при широкомасштабном исследовании этого памятника можно будет обнаружить, вероятно, остатки жертвоприношений и жертвенные места, культовые погребения шаманов и жрецов, в том числе и турбинско-сейменские, что было бы доказательством правильного определения культурной принадлежности некоторых рисунков. Здесь возможны самые невероятные находки, которые позволят лучше узнать духовный мир и культуру древних племен Павлодарского Прииртышья.

Другим, не менее замечательным памятником первобытного искусства, являются Олентинские писаницы. Они расположены на правом берегу реки Оленты, в 10 км к юго-западу от с. Тай в Екибастузском районе. Здесь на склонах колыбельной террасы правого берега реки также обнажаются крупные блоки палеогеновых песчаников светло-коричневого цвета. Наличием этого мягкого в обработке материала, видимо, и объясняется использование данного места для устройства здесь святилища. Все камни с рисунками лежат на склонах террасы и хорошо освещаются в послужобеденное время и на закате солнца. Снизу у подножия террасы

on the walls and ceilings of granite rock caverns. They were drawn with a red brick colored mineral based paint, called ochre. These drawings are also ritualistic in character. Many of them have been washed off by water or burned off by the torches of tourists.

The Draverta cavern has possibly been destroyed the most by tourists and visitors. Known since the 1920's they have become a local tourist attraction since the 1960's and this has negatively affected the quality of the drawings. They have become very difficult to see in the cavern. They are more clearly preserved in the illustrations in P. L. Dravert's work "Grotto with scripture on the Dzhassybai Lake in the Bayanaul environs." There are some anthropomorphic figures located on the ceiling as though they were turned upside down. If they are viewed from the center area of the cavern, the illustrations become clearer. These drawings are reminiscent of rune scripts and are placed not in a single line, but all concentrated in one place.

Preserved in the rock niches on the North-western coast of the Dzhassybai Lake there exist more anthropomorphic drawings as well as those of birds, solar symbols, bows and arrows and dwellings of birds. They are also sign-symbolic in character, different from zoo morph of the Olenty River, Ak-Bidaik, and the Bayanaul drawings.

жазбалары, сөз жоқ, алғашқы қауымдық мәдениеттің сирек ескерткіштері болып табылады және осы тәріздес нысандардың көпшілігі сияқты қасиетті орынның маңайында орналасқан барлық ескерткіштерімен бірге кешенді түрде зерттеуді қажет етеді. Бұл жерде бізге неолит және энеолит дәуірінің тұрақтары, қола дәуіріндегі молалар, ертедегі темір ғасырындағы көшпелілердің қорғандары белгілі. Онда тек жөн-жоралғылар орындауға ғана емес, петроглифтер жасауға қатысқан адамдардың да жерленуі мүмкін. Сондай-ақ бұл суреттер Сарыарқа территориясының шалғай солтүстік беткейіндегі суреттер. Олардың шығу тарихы өте қызықты және Өлеңті өзені аңғарын мекендеген ежелгі адамдар өміріндегі маньызды оқиғалармен байланысты болуы ықтимал.

Жартастағы үңгір тәріздес қуыстардың қабырғалары мен төбе жағында ерекше техникамен орындалған ежелгі кескіндемелік үлгілері болып табылатын Баянауыл тау-орманды алқабының петроглифтері Сарыарқаның ежелгі мәдениетінің өзгеше қабатын айқындайды. Оларды охран деп аталатын қоныр-қызыл минералды бояумен салған. Бұл суреттердің салттық сипаты бар және негізінен антропоморфты бейнелер түрінде берілген, олардың көпшілігі сүмен шайылған немесе

имеетсе еңе ода небуольшая, ровная площадка первой надпойменной террасы, где, видимо и совершались древними людьми ритуальные обряды.

Все рисунки здесь выполнены техникой процерчивания рельефных линий глубиной до 0,5 - 0,7 см. Хронологически они также делятся на три основных этапа: эпоха энеолита, бронзы и раннего железного века. Нужно отметить, что многие изображения здесь скрыты лишайниками и их просто не видно и для того чтобы выявить и изучить все рисунки, необходимо проделать большую работу по их очистке от наростов. Только тогда мы сможем полностью прочесть все сюжеты Олентинских писаниц, а пока рассмотрим лишь то, что возможно увидеть на них сейчас.

Это - небольшие композиции, состоящие из фигур животных, расположенных обычно вокруг какого-то центрального изображения или сбоку от него. Так на одном камне размещено антропоморфное изображение, а вокруг него - фигуры пантеры, быков и другие плохо различимые рисунки. Цельная это композиция или сборная, состоящая из разновременных рисунков, сейчас сказать сложно. Но к первому хронологическому этапу можно отнести изображения быков с опущенной вниз мордой и крупными выдающимися вперед хоботообразными рогами. Они так же, как и акбидайские быки могут датироваться эпохой энеолита. Но таких изображений не много. Гораздо больше изображений разъяренных бегущих быков кносского типа, относящихся к эпохе развитой бронзы.

К этому же времени, видимо,

These are typical drawings from the Mezolyth and Neolyth Eras, dated 10,000-5,000 BC. The stories expressed by the drawings can be found in many of the relics. Known to exist since the 19th Century and located in Eastern Kazakhstan in the Upper Irtysh River Ak-Baur grotto. These relics have been studied recently by Z. S. Samashev (Samashev, 1992, p. 6-7, 17-18). Similar drawings have been found at the Ak-Chunkur cavern in Kyrgyzstan (Mossolova, 1987, p. 218) and in the Urals, in a row of caves and grottos (Petritin, Shirokov, 1987, p. 54-57). Some researchers have related the appearances of such anthropomorphic drawings to the development of shaman cults in the Neolithic Era (Petritin, Shirokov, 1987, p. 56). Whether or not these primeval art drawings, similar to other drawings, are testaments of the spiritual life of the most ancient inhabitants of the Bayanaul Mountains, what is known is that they are one of the most powerful remnants of earlier cultures in the Pavlodar oblast and all of Kazakhstan. This has been proven by the discovery and research completed of the historical and archeological relics situated in the Bayanaul mountain-forest tract and its surroundings. These are settlements and burial grounds dating back to the Late Bronze Age. The Andron and Begary-Dandybayev cultures and nomad barrows of the Early Iron and Middle Ages also left their drawings on rocks in the Bayanaul Mountains. These drawings, images of horsemen with spears and flags placed on an isolated small rock were situated between two streams near Bulka Mountain.

The tribes of the Skiff-Saks left some different examples of the ancient art. Drawn on the stone walls were depictions of deer flying and mountain goats, set near ritual barrows with a formation of rock arranged like whiskers and funeral

үңгірлерде туристер жаккан оттын әсерінен бүлінген.

Осыған орай айта кеткен жөн, Павлодар өңіріндегі алғашқы қауымдық мәдени ескерткіштердің ең белгілісі Драверт үңгіріндегі суреттер нашар салынған. Өткен ғасырдың 20 жылдардың соңынан белгілі бола бастаған бұл ескерткіштер 60 жылдардың басынан жергілікті туристердің жиналатын жеріне айналды, ал бұл оның сақталуына кері әсерін тигізді. Сондықтан қазір үңгірдегі суреттер өте жаман көрінеді. Оларды Н.Л. Драверттің «Грот с писаницей на озере Джасыбай в окрестностях Баян-Аула» атты еңбегіндегі суреттер жиынтығынан көруге болады. Бұлар үңгірдің төбе жағындағы бірнеше антропоморфты бейнелер, олар төңкеріліп салынғандай әсер қалдырады. Сондықтан оларға үңгір қабырғаларының ішкі жағынан тұрып қарау керек, сонда ғана бұл бейнелерді түсінуге болады. Бұл суреттер негізінен руналық жазбаларды еске салады, бірақ олар бір сызықтың бойымен емес, бір жерде шоғырланған.

Осы тәріздес суреттер Жасыбай өзенінің солтүстік-батыс жағалауындағы жұртас қуыстарында жақсы сақталған, мұнда антропоморфты бейнелерден басқа құс, үй-жай, садақ, жебелердің суреттері де бар. Сондай-ақ олар таңба-белгілік сипатта. Баянауыл суреттері Өленті, Ақбидайық жазбаларының зооморфты өнер туындыларымен салыстырғанда, б.д.д. X-V мың жылдықтары мезолит және неолит дәуірінің мәдениетіне тән бағытта айқындайды.

Оған ұқсас бейнелерді көптеген ескерткіштерден де табуға болады.

относятся и изображения матери-прародительницы, эротические сцены и другие антропоморфные рисунки, в том числе, фигуры лучника и лошадей. Подобные изображения хорошо известны по петроглифам Монголии и Восточного Казахстана. Они связаны, видимо, с воплощением одного из древнейших мифов первобытного человека, обожествившего женщину-мать. Вот что пишет о таких рисунках одна из известнейших исследовательниц памятников первобытного искусства Монголии Э.А. Новгородова: "Очевидно, на площадках перед такими камнями с рисунками устраивались сакральные праздники или моления, приносились в жертву животные (возможно, и люди), жрецы или шаманы просили предков и тотемов о защите рода, о продолжении потомства, плодородии скота и всей природы". Вероятно, и здесь, на берегу речки Оленты, в те далекие времена происходило нечто подобное.

Сложно датировать изображение кошачьих хищников: пантер или барсов, а, может быть, и тигра. Но, вероятно, они могут относиться к раннему железному веку. К этому же этапу, предпочтительней ости и другие типичные персонажи скифо-сакского искусства: олентей, кабанов, сайгу .... Правда, стилистические формы не всегда соответствуют традиционным канонам, но в данном случае и техника и материал, который использовался для размещения рисунков не совсем обычный и требовал особого подхода. Поэтому, видимо, в Олентинских рисунках есть свои художественные и стилистические особенности.

railings around the burial mound. Such a site was discovered on the Eastern coast of the Toraighyr Lake. These drawings were created on the stone stellas, representing the chieftain's body, and symbolized human figures. Interestingly, these drawings were discovered on the mummified body of a Sak chieftain and buried in one of the pazyryk burial mounds in Altai. According to the tradition, ancient nomads of Central Asia built funeral stellas and drew on the surface as well as the body images of animal cultic symbols. Sometimes there were depictions of the chieftain's kit and weapons, such as his bow, dagger, enchasier and other weapons. These relics need special analysis since they are seldom found and reflect one of the most difficult periods in the history of the Skiff-Saks tribes due to their migration from East to West (Rogozhinsky, 2001, p. 27-129).

The study of the ancient rock art relics in the Pavlodar Irtysh region has just begun. Though we did not manage to completely study all of the drawings in the Ak-Bidaik natural boundary and the Bayanaul mountains, we managed to touch this wonderful world of the spiritual culture of some of the ancient tribes of our lands. Further study is necessary so as to preserve this part of history before the drawings are destroyed by people, time and nature. These relics could then again become a place of interest not only by tourists, but scientists from all around the world.

Мысалы XIX ғасырдан бері таныс және біздің заманымызда Самашев зерттеген Ақбауыр үңгірінен табылған Шығыс Қазақстан суреттері (Самашев, 1992, 6-7, 17-18 б.б.). Осы сияқты суреттер Қырғызстандағы Ақшұңқыр үңгірінен (Мосолова, 1987, 218 б.) және Оралдағы, басқа да қуыс шатқалдар мен үңгірлерден (Петрин, Широков, 1987, 54-57 б.) табылған. Бұл тәріздес антропоморфты бейнелердің табылуын зерттеушілер неолит дәуіріндегі шамандықтың дамуымен байланыстырады. Бұл суреттер басқа да алғашқы қауымдық мәдениет үлгілері сияқты Баянауыл таулары мен мекендеген ежелгі тұрғындардың рухани әлемінің айғақтары болып табылады. Бұл жерде Павлодар өңіріндегі, тіпті Қазақстандағы ірі мәдени орталықтардың бірі болуы мүмкін, бұны Баянауыл тау-орманды алқабы мен оның төңірегіндегі тарих және археология ескерткіштерінің молдығы дәлелдейді. Бұл дамыған және кейінгі қола дәуіріндегі андронов және беғазы-дәндібай мәдениеттеріне жататын елді мекендер мен молалар, темір және орта ғасырларды Баянауыл тау шатқалдарына өз суреттерін қалдырған көшпенділердің қорғандары. Бұлар - Найзатас тауы аймағындағы екі өзеннің арасында орналасқан шағын тау шатқалдарындағы ту және найза ұстаған салт аттының бейнелері.

Скиф-сақ дәуірінде өмір сүрген тайпалар бізге бата оқыр шарбақтары мен қорғандардың жанында орнатылған құлпы тастарда бедерлеп салынған «қанатты» бұғылар мен тау текелерінің зооморфты бейнелері түзудегі ежелгі мәдени ескерткіштерінің басқалау үлгілерін қалдырды. Бұндай кешен Торайғыр өзенінің

В целом Олентинские писаницы, безусловно, являются уникальным памятником первобытного искусства и как большинство подобных объектов требуют комплексного изучения вместе со всеми памятниками, расположенными вокруг этого святилища. А здесь нам известны стоянки эпохи неолита и энеолита, погребения эпохи бронзы и курганы кочевников раннего железного века, где погребены, вероятно, те люди, которые участвовали не только в ритуальных действиях, но и в создании самих петроглифов. Нужно отметить также, что эти рисунки, возможно, являются самыми северными на территории Сары-Арки. История их создания не менее интересна, чем акбидайских и, видимо, связана с какими-то важными событиями в жизни древних людей, населявших долину реки Оленты.

Совершенно особый пласт древней культуры Сары-Арки отражают петроглифы Баянаульского горно-лесного массива, представляющие собой образцы древней живописи, выполненные особой техникой на стенах и потолочной части гротообразных ниш гранитных скал. Их наносили минеральной краской кирпично-красного цвета, так называемой охрой. Эти рисунки также носят ритуальный характер и представлены в основном антропоморфными изображениями, многие из которых уже осыпались, местами смыты водой, или пострадали от воздействий огня, разводимого в гротах туристами.

В этой связи необходимо отметить, что хуже всего сохранились рисунки в гроте

Драверта, наиболее известного из всех памятников первобытного искусства Павлодарской области. Этот памятник, известный с конца 20-х годов минувшего столетия, в начале 60-х годов стал местом паломничества местных туристов, что отрицательно сказалось на его сохранности. Поэтому сейчас в этом гроте уже очень плохо просматриваются рисунки. Лучше всего их можно рассмотреть по иллюстрации, сделанной в работе П.Л. Драверта, - "Грот с писаницей на озере Джасыбай в окрестностях Баян-Аула". Это - несколько антропоморфных фигурок, просматривающихся на потолочной части грота, словно перевернутых вверх ногами. Поэтому на них нужно смотреть от внутренней стены грота и тогда сюжет становится более понятным. Хотя, в целом, эти рисунки напоминают рунические письмена, но расположенные не линейно, а концентрично в одном месте.

Гораздо лучше подобные рисунки сохранились в нишах скалы на северо-западном берегу озера Жасыбай, где помимо антропоморфных изображений, есть рисунки птиц, жилищ, солярной символики, лука и стрел. Они также знаково-символического характера, и в отличие от зооморфного искусства Олентинских и Акбидайских писаниц, рисунки Баянаула представляют собой это направление, типичное для искусства эпохи мезолита и неолита X - V тыс. до н.э. Аналогии им можно найти во многих памятниках. Например, в рисунках Восточного Казахстана, известных еще с XIX века в Верхнем Прииртышье и исследованных в наше время З.С. Самашевым в гроте Ак-Баур (Самашев, 1992, с. 6-7, 17-18).

шығыс жағалауынан табылды. Бұл суреттер адам тұлғасы тұрпатты құлпы тастарда бедерленген. Бұл тәріздес бейнелер Алтай пазыр қорғандардың біреуінде жерленген сақ қолбасшысының денесінен де табылған. Осы салт бойынша Орталық Азияның ежелгі көшпелілері құлпы тастар орнатқанда тотемдік аңдардың бейнелерін өз қолбасшысының дәжсіне салғандай етіп безендірілген, сондай-ақ, қолбасшы жабдық-тарының кейбір детальдарын және садақ, қанжар іспетті қару-жарақтың бейнелерін де бедерлеп салған. Бұл таңғажайып ескерткіштер Қазақстан территориясында өте сирек кездесетіндіктен және шығыстан батысқа қарай көшкен скиф-сақ тайпалары өмірінің күрделі кезеңдерінің бірін айқындайтындықтан (Роголсинский, 2001, 127-129 б.) арнайы зерттеуді қажет етеді.

Павлодар өңіріндегі ежелгі мәдени ескерткіштерді зерттеу ісі енді ғана қолға алынып отыр. Әзірге Ақбидайық шатқалдары мен Баянауыл тауларындағы бір жағынан уақыт пен адамдар бүлдірген, бір жағынан сумен шайылған, ысталған және қына басқан немесе әлі де табылмаған суреттерді толығынан зерттемесек те, біздің өлкемізді мекендеген ежелгі тайпалардың рухани мәдениетінің таңғажайып элементіне жол аштық деп айтуымызға болады. Оны әрі қарай тану үшін арнайы бағдарлама қажет. Қозғалған мәселені толық зерттеу мен арнаулы мұражайлар ашуға кең тұрғыда мүмкіндік туғызушы еді, сонда ғана бұл ескерткіштер тек туристердің айна емес, бүкіл ғалымдардың да қиналып, бас қосатын жеріне айналады.

Известны такие рисунки в гроте Ак-Чункур в Киргизии (Мосолова, 1987, с. 218) и на Урале, в ряде пещер и гротов (Петрин, Широков, 1987, с. 54-57). Появление подобных антропоморфных изображений некоторые исследователи связывают с развитием в эпоху неолита шаманского культа (Петрин, Широков, 1987, с. 56). Так или иначе, но эти рисунки, как и любые другие образцы первобытного искусства, являются свидетельствами духовной жизни древнейших обитателей Баянаульских гор где, видимо, существовал один из наиболее мощных центров культуры Павлодарской области и Казахстана в целом. Что подтверждается огромным количеством памятников истории и археологии, расположенных в Баянаульском горно-лесном массиве и его окрестностях. Это - поселения и могильники развитой и поздней бронзы, относящиеся к андроновской и бегазы-дандыбаевской культурам, курганы кочевников раннего железного и средних веков, которые также оставили на скалах Баянаула свои рисунки. Это - изображения всадников с копьями и флажками, размещенные на отдельной небольшой скале, находящейся между двумя ручьями в районе горы Булка.

Несколько иные образцы древнего искусства оставили племена скифо-сакской эпохи, представленные также зооморфными изображениями скифских "летающих" олхей и горных козлов, нанесенных на каменные стелы, которые устанавливали возле ритуальных курганов с "усами" и поминальных оградок. Такой комплекс обнаружен на восточном берегу оз. Торайгыр. Эти рисунки изображались на

каменных стелах символизирующих человеческую фигуру. Характерно, что подобные изображения были обнаружены на мумифицированном теле сакского вождя, погребенного в одном из пазырыкских курганов на Алтае. В соответствии с данной традицией, древние кочевники Центральной Азии, сооружая поминальные стелы, наносили на их поверхность, словно на тело своего вождя, рисунки тотемных животных, а также некоторые детали его снаряжения и изображения оружия: лука, кинжала, чекана и иных предметов. Эти удивительные памятники нуждаются в специальном изучении, так как являются довольно редкими на территории Казахстана и отражают один из сложнейших этапов в истории скифо-сакских племен, связанный с их миграцией с востока на запад (Рогожинский, 2001, с. 127-129).

Изучение памятников древнего наскального искусства северо-восточной Сары-Арки только начинается. И хотя мы не смогли полностью выявить и изучить все рисунки в урочище Ак-Бидаик на "Олентинских писаницах" и в Баянаульских горах, отчасти разрушенных временем и людьми, отчасти смытых, закопченных и заросших лишайниками и просто еще не найденных, но нам все же удалось соприкоснуться с этим удивительным миром духовной культуры древних племен нашего края. Для дальнейшего изучения которых необходима специальная программа, позволяющая провести их полное исследование и музеефикацию. Тогда эти памятники могли бы вновь стать местом паломничества, не только туристов, но и ученых со всего мира.

Акбидайык шатқалындағы петроғлифтердің орналасқан жерінің жалпы көрінісі.
Общий вид места расположения петроглифов в урочище Ак-Бидaik.
General view of petroglyphs situation in Ak-Bidaik gorge.

А тропоморфтық бейнелер. Акбидайық шатқалындағы ең көне суреттер. Б.э.д. VI-IV мыңжылдықтағы неолит дәуірі.

Антропоморфные изображения. Древнейшие рисунки урочища Ак- Бидаик. Эпоха неолита VI-IV тыс. до н.э.

Anthropomorphic depictions. The most ancient drawings in Ak-Bidaik gorge. Epoch of Neolith, VI-IV thousand years BC.

Жабайы есек әлде жылқы және киял-ғажайып жануар.

Дикий осел или лошадь и фантастическесе животнсе.

A wild donkey or horse and a fantastic animal.

Деталь. Жабайы есек әлде жылкы.
Деталь. Дикий осел или лошадь.
A fragment. A wild donkey or horse.

Деталь. Қиял-ғажайып жануар.
Деталь. Фантастическес животнсе.
A fragment. Fantastic animal.

Ақбидайық шатқалындағы тастағы суреттердің негізгі галереясының жалпы көрінісі. Б.э.д. VI-II мыңжылдықтағы неолит және қола дәуірі.

Общий вид основной галереи наскальных рисунков в урочище Ак-Бидаик. Эпоха неолита и бронзы VI-II тыс. до н.э.

General view of the basic gallery of rock drawings in Ak-Bidaik gorge. Epoch of Neolith and Bronze, VI-II th. years BC.

Б.э.д. II мыңжылдықтың қола дәуірінің қаруы: төлке балта - кельт пен найзаның ұшы. Ертістің Павлодар өңірі.

Оружие эпохи бронзы II тыс до н.э.: втульчатый топор кельт и наконечник копья. Павлодарская Прииртышье.

Tool of the Epoch of Bronze, II th. years BC: two-bush axe-kelt and a spear tip. Pavlodar Irtysh region.

Акбидайык шаткалындагы таска салынған суреттердің зерттелу барысы.
Процесс изучения наскальных рисунков в урочище Ак-Бидайк.
Process of studying rock drawings in Ak-Bidaik gorge.

Палимпсесттер - әр түрлі дәуірдегі суреттердің бірінің үстіне бірінің салынуы,
Ақбидайық шатқалындағы петроглифтердің үлкен галереясы.

Палимпсесты - наложение рисунков различных эпох,
большая галерея петроглифов в урочище Ак-Биданк.

Palimpsests drawings dated back to the various epochs cover each other;
a large gallery of petroglyphs in Ak-Bidaik gorge.

Акбидайық петроглифтерінің негізгі сюжеті жылқы бейнесі болып табылады. Көлденен қатар.

Основным сюжетом петроглифов Ак-Биданка является изображение лошади. Горизонтальный ряд.

Horse is the primary plot of petroglyphs in Ak-Bidaik. Horizontal row.

Үлкен галереяның ортасында басқа суреттерді жауып тұрған жылқының ең үлкен бейнесі.

В центре большой галереи самое крупное изображение лошади, перекрывающее другие рисунки.

In the center of the gallery is the largest horse depiction which covers other drawings.

Жылқылар. Тік қатар.
Лошади. Вертикальный ряд.
Horses. Vertical row.

Жылкының мүсіні атқыш бейнесін жауып тұр.
Фигура лошади перекрывает изображение лучника.
Horse covers depiction of a archer.

Палимпсест. Бұқаның мүсінін тау еңкісінің бейнесі жауып тұр.

Палимпсест. Фигура быка, перекрытая изображением горного козла.

Palimpsest. Mountain goat depiction overlays a bull depiction.

Палимпсест. Тау ешкісі бұқаның мүсінін жауып тұр.

Палимпсест. Горный козел перекрывает фигуру быка.

Palimpsest. Mountain goat depiction overlays a bull depiction.

Бұғы, жылқы, және т.б. жануарлардың бейнесі. Палимпсесттер

Палимпсест с изображением оленя, лошади и др. животных.

A palimpsest with the depictions of a deer, horse and other animals.

Бұғылар. Б.э.д. VIII-IV ғғ. Скиф-сак дәуірі.
Бегущие олени. Скифо-сакская эпоха VIII-IV вв. до н.э.
Running deers. Skiff-and-saks epoch, VIII-IV c. BC.

Қола қанжар. Б.э.д. II мыңжылдықтың аяғы.
Бронзовый кинжал. Конец II тыс. до н.э.
Bronze dagger. The end of the II th. years BC.

Палимпсест. Бұғы мүсіні басқа жануарлардың бейнесін жауып тұр. Скиф-сақ дәуірі б.э.д. VIII-IV ғғ.
Палимпсест. Фигура оленя перекрывает изображение других животных. Скифо-сакская эпоха VIII-IV вв до н.э.
Palimpsest. Deer depiction extends over the drawings of other animals. Skiff-and-saks epoch, VIII-IV c. BC.

Жылкылар бейнеленген палимпсесттер.
Палимпсесты с конями.
Palimpsests with horses.

Алтын сақина. Б.э.д. II мыңжылдықтың
бірінші жартысы ортасы, қола дәуірі.

Золотсе кольца Эпоха бронзы, первая половина середина II тыс. до н.э.

A golden ring. Bronze era, 1st half-middle of the II m. y. BC.

Қола дәуірінің керамикалық бұйымдарындағы өрнек. Андронов мәдениеті, б.э.д. II мыңжылдықтың ортасы, Қара-Тұмсық обасы, Ертіс ауданы.

Орнамент на керамическом сосуде эпохи бронзы. Андроновская культура, середина II тыс. до н.э. могильник Кара-Тумсук, Иртышский район.

The ornament on the ceramic vessel dated back to the Bronze epoch. Andron culture, middle II m.y. BC, Kara-Tumsuk burial ground, Irtysh region.

Жылкылар бейнеленген палимпсесттер. Жалпы көрүнүс.
Палимпсесты с конями. Общий вид.
Palimpsests with horses. General view.

Жылкылар бейнеленген палимпсесттер. Деталь.
Палимпсесты с конями. Деталь.
Palimpsests with horses. A fragment

Акбидайык шаткалындагы петроглифтер. Оңтүстік-шығыс галереясы. Деталь.

Петроглифы в урочище Ак-Бидaik. Юго-восточная галерея. Деталь.

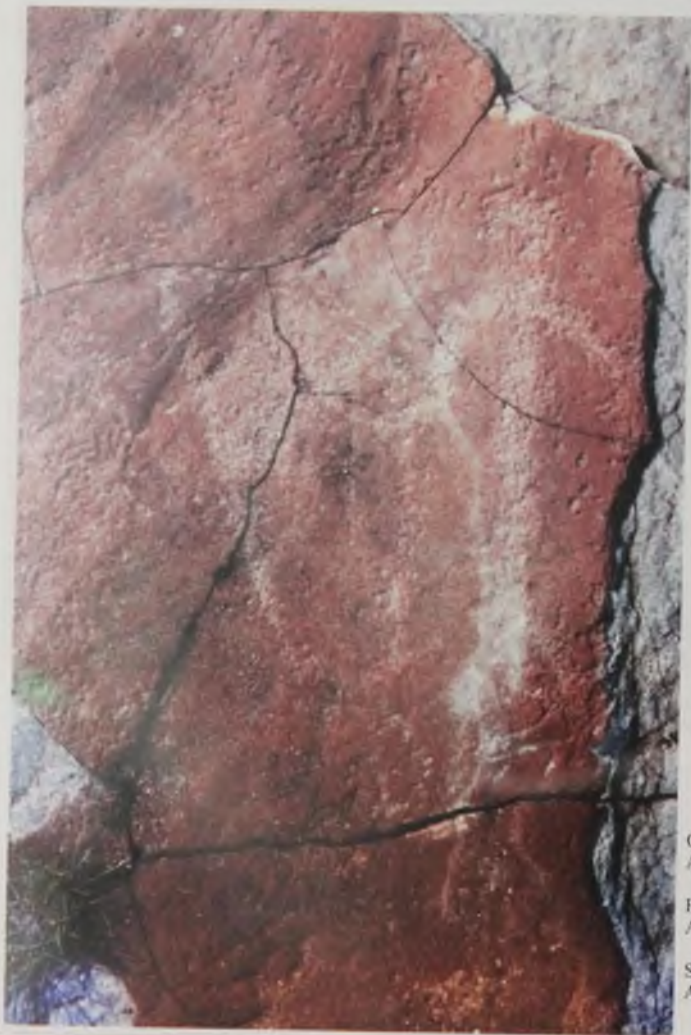
Petroglyphs in Ak-Bidaik gorge. South-eastern gallery. A fragment.

Оңтүстік-шығыс галереясы. Деталь.
Юго-восточная галерея. Деталь.
South-eastern gallery. A fragment.

Онгустик-шығыс галереясы. Деталь. Жылкылар.
Юго-восточная галерея. Деталь. Лошади.
South-eastern gallery. A fragment. Horses.

Отгустік-шығыс галереясы.
Антропоморфтық бейне.

Юго-восточная галерея.
Антропоморфное изображение.

South-eastern gallery. A fragment.
Anthropomorphic depiction.

Ақбидайық шатқалы. Солтүстік-шығыс галереясы. Жалпы көрініс.
Урочище Ак-Бидаик. Северо-восточная галерея. Общий вид.
Ak-Bidaik gorge. North-eastern gallery. General view.

Солтүстік-шығыс галереясы. Деталь.
Северо-восточная галерея. Деталь.
North-eastern gallery. A fragment.

Қола дәуірінің көмбелердегі қазба жұмыстары.
Шолпан 4 обасы. Екібастұз ауданы.

Раскопки погребений эпохи бронзы.
Могильник Шолпан 4. Екибастузский р-н.

Excavations of the interments dated Bronze epoch.
Sholpan 4 burial. Ekibastuz region.

Қола алқа және алтын сырға. Андронов
мәдениеті, б.э.д. II мыңжылдықтың ортасы.
Мичурино 1 обасы. Павлодар ауданы.

Бронзовая гривна и золотые подвески,
андроновская культура, середина II тыс до н.э.
Могильник Мичурино 1, Павлодарский район.

Bronze coin and golden pendants, Andron culture,
middle II m.y. BC, Michurino 1 burial ground,
Pavlodar region.

Андронов мәдениетінің алтын әшекейлері, б.э.д.
II мыңжылдықтың ортасы. Мичурино 1 обасы,
Павлодар ауданы.

Золотые украшения андроновской культуры,
середина II тыс до н.э. Могильник Мичурино 1,
Павлодарский район.

Golden adornments of Andron culture,
middle II m.y. BC. Michurino burial ground,
Pavlodar region.

Қола дәуіріндегі көмбелердің тас жәшіктегі қалдықтары. Шолпан 4 обасы. Екібастұз ауданы.
Остатки погребений эпохи бронзы в каменных ящиках. Могильник Шолпан 4.Екибастузский р-н.
Sepulchral remains of Bronze era in stone box. Sholpan 4 burial. Ekibastuz region.

Қола дәуірінің керамикалық бұйымы.
Андронов мәдениеті, б.э.д. II мыңжылдықтың
ортасы. Қара-Тұмсық обасы. Ертіс ауданы.

Керамический сосуд эпохи бронзы.
Андроновская культура, середина II тыс. до н.э.
могильник Кара-Тумсук, Иртышский район.

Ceramic vessel of Bronze era.
Andron culture, middle II m.y. BC,
Kara-Tumsuk burial ground, Irtysh region.

Бұғы. Оңтүстік галерея.
Скиф-сак дәуірі б.э.д. VIII-IV ғғ.

Олень. Южная галерея.
Скифо-сакская эпоха VIII-IV вв до н.э.

A deer. Southern gallery.
Skiff-and-saks epoch, VIII-IV c. BC.

"Өлеңті жазбалары". Петроглифтердің орналасқан жерлерінің жалпы көрінісі.

"Олентинские писаницы". Общий вид места расположения петроглифов.

"Olenty writings". General view of petroglyphs location.

70-жылдардағы Павлодарлық өлкетанушылардың бірінші Өлеңті тас жазбаларының зерттелуі.
Первое изучение олентинских писаниц Павлодарскими краеведами в 70-е годы.
The first study of the Olenty writings by Pavlodar land historians, the 70 s.

"Өленті жазбалары". Антропоморфтық бейнелер, б.з.д. II мыңжылдық, қола дәуірі.

"Олентинские писаницы". Антропоморфные изображения, эпоха бронзы II тыс до н.э.

"Olenty writings". Anthropomorphic depictions. Epoch of Bronze, II t.y. BC.

"Өленті жазбалары".
Антропоморфтық бейнелер,
деталь, эротикалық көрініс.

"Олентинские писаницы".
Антропоморфные изображения,
деталь, эротическая сцена.

"Olenty writings".
Anthropomorphic depictions,
a fragment, erotic scene.

"Оленті жазбалары". Антропоморфтык бейнелер. Хауа-Ана бейнесі, кола дәуірі, б.э.д. II мыңжылдык.
"Олентинские писаницы". Антропоморфные изображения, рожаящая мать-прародительница, эпоха бронзы II тыс. до н.э.
"Olentı writings". Anthropomorphic depictions, grandgrandmother in birth, Epoch of Bronze, II m.y. BC.

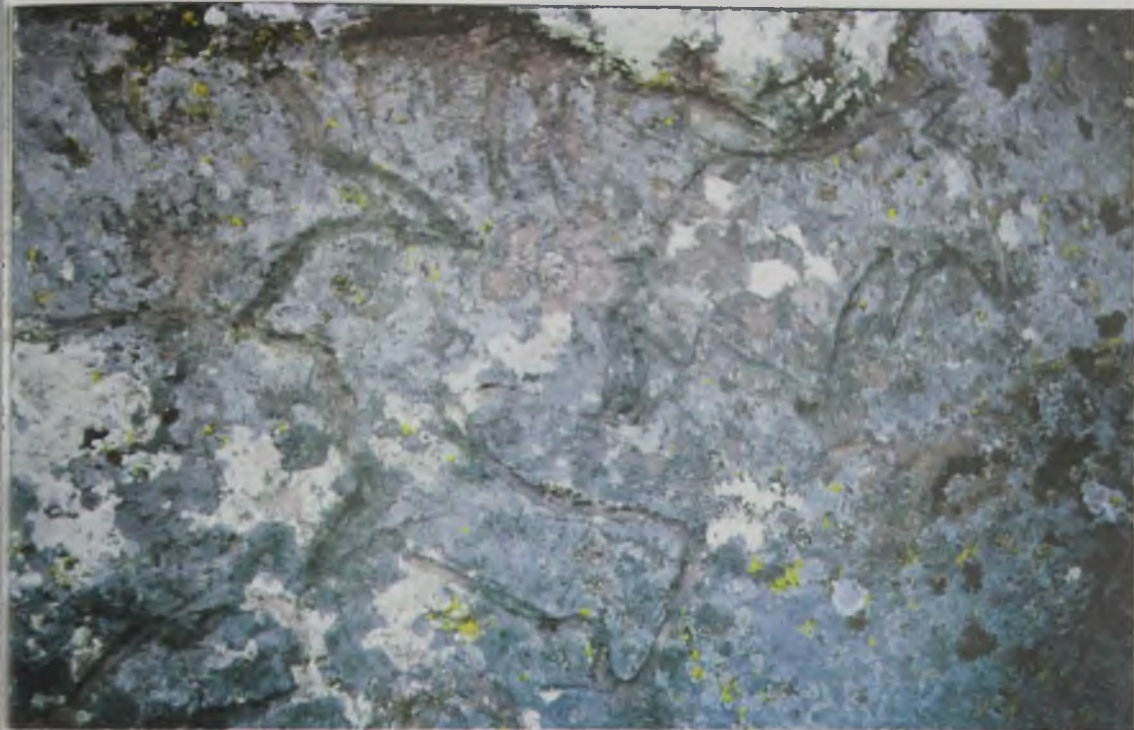

"Өленті жазбалары". Зооморфтык бейжелер, қола дәуірі, б.э.д. II мыңжылдық.

"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, эпоха бронзы II тыс до н.э.

"Olenty writings". Zoomorphic drawings, Epoch of Bronze, II m.y. BC.

"Өлөңтү жазбалары». Зооморфтык бейнелер, бұқалар көрінісі, деталь.

"Олэтинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь, сцена с быками.

"Olenty writings". Zoomorphic drawings, a fragment, a scene with bulls.

"Өлеңті жазбалары". Зооморфтык бейнелер, деталь, ызалы бұқа.

"Олэтинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь, разъяренный бык.

"Olenty writings". Zoomorphic drawings, a fragment, a furious bull.

"Өленті жазбалары". Зооморфтық бейнелер. Бұғының ұрғашысы.
"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, самка оленя.
"Olenty writings". Zoomorphic drawings, a doe.

"Өленті жазбалары". Антропоморфтық және зооморфтық бейнелер.

"Олэтинские писаницы". Антропоморфные и зооморфные изображения.

"Olenty writings". Anthropomorphic and zoomorphic depictions.

"Өленті жазбалары".
Адам және жылқы.

"Олентинские писаницы".
Человек и лошадь.

"Olenty writings".
A man and a horse.

"Өленті жазбалары". Зооморфтық бейнелер, б.з.д. II мыңжылдықтың I жартысы қола және ерте темір ғасыры.

"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, эпоха бронзы и раннего железного века, II- первая половина I тыс до н.э.

"Olenty writings". Zoomorphic drawings, Epoch of Bronze and early Iron Age II- first half I th.y. BC

Эленті жазбалары". Зооморфтык бейнелер, деталь.
Элентинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь.
Elenty writings". Zoomorphemous drawings, a fragment.

"Өленті жазбалары". Зооморфтық бейнелер, деталь, тұр бүкасы.

"Олэнтинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь, бык тұр.

"Olenty writings". Zoomorphemous drawings, a fragment, a bull.

Эленті жазбалары". Зооморфтык бейнелер, деталь, ілбісін.
Элентинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь, пантера.
Olenty writings". Zoomorphemous drawings, a fragment, a panther.

"Өленті жазбалары". Зооморфтық бейнелер, ерте темір ғасыры, б.э.д. VIII-IV ғғ.

"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, ранний железный век, VIII-IV вв. до н.э.

"Olenty writings". Zoomorphemous drawings, early Iron Age, VIII-IV c. BC.

"Өленті жазбалары". Зооморфтык бейнелер, деталь, жабайы кабан.

"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь, дикий кабан.

"Olenty writings". Zoomorphemous drawings, a fragment, a wild boar.

"Өленті жазбалары". Зооморфтық бейнелер, деталь, бұғы.
"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь, олень.
"Olenty writings". Zoomorphemous drawings, a fragment, a deer.

"Өленті жазбалары". Зооморфтқ бейнелер, деталь, бұғы және бұқа.

"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь, олень и бык.

"Olenty writings". Zoomorphemous drawings, a fragment, a deer and a bull.

"Өленті жазбалары". Зооморфтық бейнелер, бұғы және бұқалар бейнелерінің көрінісі.

"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, сцена с оленем и быками.

"Olenty writings". Zoomorphemous drawings, a scene with a deer and bulls.

"Оленті жазбалары". Зооморфтық бейнелер, деталь. Бұғы.

"Олентинские писаницы". Зооморфные изображения, деталь, олень.

"Olentiy writings". Zoomorphemous drawings, a fragment, a deer.

Баянауылдың тастағы суреттерін алғаш зерттеуші Драверт П.Л.
Первый исследователь наскальных рисунков Баянаула П.Л. Драверт.
The first explorer of Bayanaul rock drawings P.L. Dravert.

Баянауыл тауларындағы үңгір тәріздес қуыстарда алғашқы қауымдық аңшылар өз суреттерін жасаған.
"Драверт үңгірі". Ескерткіштің жалпы көрінісі, Жасыбай көлінің оңтүстік-шығыс жағалауы.
В гротообразных нишах Баянаульских скал первобытные охотники делали свои рисунки.
"Грот Драверта". Общий вид памятника, юго-восточный берег оз. Жасыбай.
In grottos, in Bayanaul mountains, primitive hunters performed their drawings.
"Dravert's grotto". General view of the relic, south-eastern coast of Lake Dzhassybai.

"Драверт үңгірі". Антропоморфтық бейнелер, деталь.

"Грот Драверта". Антропоморфные изображения, деталь.

"Dravert's grotto". Anthropomorphic depictions, a fragment.

Жасыбай көлінің солтүстік-батыс жағалауындағы таулы шымылдықтың жалпы көрінісі.
Скальный навес с рисунками на северо-западном берегу оз. Жасыбай. Общий вид.
Rock shed with rock drawings, north-western coast of Zhassybai lake. General view.

Тау шымылдык астында салынған суреттердің жалпы көрінісі.
Общий вид рисунков под скальным навесом.
General view of drawings under a rock shed

Антропоморфтык бейнелер мен жазуға ұқсас жазулар.
Антропоморфные изображения и знаки напоминающие письма.
Anthropomorphic depictions and signs resemble scriptures.

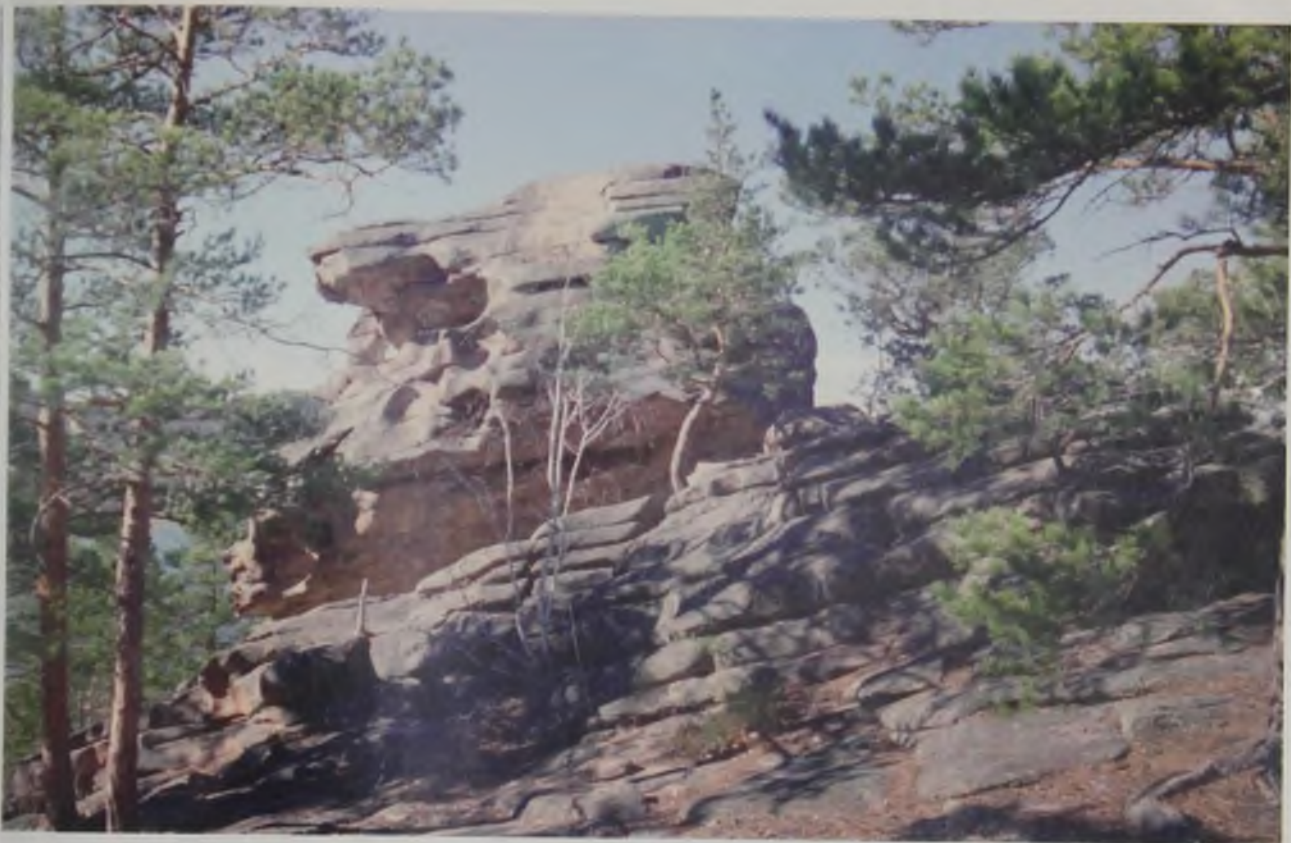
Антропоморфтық белгілер. Деталь.
Антропоморфные изображения, деталь.
Anthropomorphic depictions, a fragment.

Жасыбай көлінің солтүстік-батыс жағалауындағы суреттер мен таудың жалпы көрінісі.

Общий вид скалы с рисунками на северо-западном берегу оз. Жасыбай.

General view of the rock with drawings, north-western coast of Zhassybai lake.

Суреттер бейнеленген тау.
Скала с рисунками.
Rock with drawings.

Тауда суреттердің орналасуының жалпы көрінісі.
Общий вид расположения рисунков на скале.
General view of drawings on the rock.

Жазуларға ұқсас белгілер.
Знаки напоминающие письма.
Sign resembles scriptures.

Күздың төменгі бөлігінде салынған суреттер.
Рисунки в нишах скалы.
Drawings in rock sheds.

"Мәңгілік айналым". Солярлы белгі.
Колесо вечности. Солярный знак.
Wheel of Eternity. Solar sing.

Жасыбай көлінің солтүстік-батыс жағалауындағы тастағы суреттер. Антропоморфтық бейнелер, бижуші адамдар. б.э.д. V-IV мыңжылдық, неолит дәуірі.

Наскальные рисунки северо-западного берега оз. Жасыбай. Антропоморфные изображения, пляшущие человечки, эпохи неолита V-IV тыс. до н.э.

Rock drawings of the north-western coast of Lake Dzhassybai. Anthropomorphic depictions, dancing people, Epoch of Neolith, V-IV th.y. BC.

Жасыбай көлінің солтүстік-батыс жағалауындағы тастағы суреттер. Антропоморфтық бейнелер, деталь, басында күн бейнеленген адам.

Наскальные рисунки северо-западного берега оз. Жасыбай. Антропоморфные изображения, деталь, солнцеголовый человек.

Rock drawings of the north-western coast of Lake Dzhassybai.
Anthropomorphic depictions.

Жасыбай көлінің солтүстік-батыс жағалауындағы тастағы суреттер. Антропоморфтық бейнелер.
Наскальные рисунки северо-западного берега оз. Жасыбай. Антропоморфные изображения.
Rock drawings of the north-western coast of Lake Dzhasybai. Anthropomorphic depictions.

Құс мүсіндес қола белбеу, потчеваш мәдениеті,
ортағасырлық дәуір, Павлодар облысының солтүстігі.

Бронзовая бляха в виде птицы с личиной, потчевашская
культура, эпоха средневековья. Север Павлодарской области.

A bronze plate in the form of a bird with a worm,
Potchevash culture, Middle Age. North Pavlodar oblast.

Жасыбай көлінің солтүстік-батыс жағалауындағы тастағы суреттер. Жебе мен садақ.
Наскальные рисунки северо-западного берега оз. Жасыбай. Стрела и лук.
Rock drawings of the north-western coast of Lake Dzhassybai.

Неолит дәуірінің тас жебелері, Шідерті 3 тұрағы.
Каменные наконечники копий эпохи неолита, стоянка Шидерты 3.
Stone spear tips dated back to the Epoch of Neolith, Schiderty 3 stand.

Шідерті 3 нәолиттік тұрағындағы қазба жұмыстар, Екібастұз ауданы.
Раскопки неолитической стоянки Шидерты 3. Екибастузский район.
Excavations of the Neolithic stand Schiderty 3, Ekibastuz region.

Тас моншақтар, энеолит дәуірі, Шідерті 3 тұрағы.
Каменные бусы, эпоха энеолита, стоянка Шидерты 3.
Stone beads, Epoch of Eneolith, Schiderty 3 stand.

Баянауыл обалары да алғанқы қауымдық қоғамның ескерткіштерін сақтап келеді.
Курганы Баянаула так же хранят памятники первобытного искусства.
Bayanaul hills also keep relics of primitive art.

Тас мүсін. Баянауыл
Каменное изваяние. Баянаул
A stone sculpture. Bayanaul.

Торайғыр көліндегі «мұртты» обалардың жоралғылық кешені.
Скиф-сак дәуірі, б.э.д. VIII-IV ғғ., оңтүстік жақтан карағандағы жалпы көрініс.

Ритуальный комплекс курганов с «усами» на оз. Торайгыр.
Скифо-сакская эпоха, VIII IV вв. до н.э., общий вид с юга.

Ceremonial complex of grounds with "moustaches" at Lake Toraighyr.
Skiff-and-saks epoch. VIII-IV c. BC, general view from the southern side.

Торайғыр көліндегі «мұртты» обалардағы қазба жұмыстары.
 Раскопки кургана с «усами» на оз. Торайғыр.
 Excavating grounds with "moustaches" at Lake Toraighyr.

Бір қарағанда жерден қалқып шығып
 тұрған болмашы ғана тастар,
 суреттер бейнеленген
 құлпытастың қалдығы.

Неприметные на первый взгляд камни,
 торчащие из земли, оказались остатками
 стел с изображениями.

Stones, imperceptible at first sight, became
 to be remains of stellas with drawings.

Топырақтан тазартылған кұлпытас. Жалпы көрініс.
Стела, очищенная от земли. Общий вид.
Stella cleaned of soil. General view.

Құлпытастың жоғарғы бөлігі аздап иілген және ол жануардың басына ұқсайды, сондықтан мұндай тастарды Қазақстанда «қой тасы» деп атайды.

Верхняя часть стелы слегка изогнута и напоминает голову животного, поэтому такие камни в Казахстане называют «койтасы» - бараньи камни.

The upper part of stella is slightly curved and resembles animal's head, that is why such stones in Kazakhstan are called "koitassy"- sheep stones.

Қойтасының соңында дөңгелек бейнесі бар.
На конце бараньих камней имеется изображение круга
At the end of sheep stones there is a drawing of a circle.

"Бұғы тас" - жануарлардың бейнесі бейнеленген құлпытас. Осындай тастардың бірі Торайғырда табылған.
 "Олжанные камни" - стелы с изображением животных. Один из таких камней найден в Торайгыре.
 "Deer stones"- stellas with animals drawings. One of such stones was found in Toraighyr.

Бұғы тасы.
 "Мұртты" оба, Торайғыр көлі, жанынан қарағандағы жалпы көрінісі.
 "Олжанный камень". Курган с "усами", оз. Торайгыр. Общий вид с боку.
 "Deer stones". A hill with "moustaches", Lake Toraighyr.
 General view from a side.

"Бұғы тасы". Ілбісін бейнесі. Торайғыр көлі. Деталь, жоғарыдан карағандағы жалпы көрініс.
 "Олений камень". Изображение пантеры, оз. Торайғыр. Деталь, вид сверху.
 "Deer stones". Panther drawing, Lake Toraighyr. A fragment, view from the top.

"Бұғы тасы". "Мұртты" оба, Торайғыр көлі, жоғарыдан карағандағы жалпы көрініс
 "Олений камень". Курган с "усами", оз. Торайғыр. Общий вид сверху.
 "Deer stones". A hill with, Lake Toraighyr. General view from the top.

"Бұғы тасы". Артқы жағы. Деталь, бұғы бейнесі, жоғарыдан карағандағы жалпы көрініс.
 "Олений камень". Обратная сторона. Деталь, изображение оленя, вид сверху.
 "Deer stone". Reverse side. A fragment, a deer drawing, view from the top.

Мысық тәріздес жыртқыштың бейнесі бейнеленген қола пышак,
 б.з.д. VIII-VI ғғ., Павлодар облысы.
 Бронзовый нож с изображением кошачьего хищника,
 VIII-VI вв до н.э. Павлодарская область.
 Bronze knife with a drawing of a cat beast of prey,
 VIII-VI c. BC. Pavlodar oblast.

С. Торайғыров атындағы ПМУ-дің экспедициясына қатысушылар шын-күз суреттерін зерттеу үстінде.

Участники экспедиции ПГУ им. С. Торайғырова изучают рисунки на стелах.

Participants of the expedition, PSU named after S. Toraighyrov, are studying the drawings on the stellas.

Тау ешкісінің бейнесі бейнеленген құлпытас.
Стела с изображением горного козла.
A stella with a mountain goat drawing.

Торайгыр көлі. Ымырт.
Закат на озере Торайгыр.
Sunset at Lake Toraighy.

С.Торайгыров мазарларының және жоралғылық кешенінің оңтүстік-батыстан қарағандағы жалпы көрінісі.
Общий вид на ритуальный комплекс курганов и мавзольей С. Торайгырова с юго-запада.
General view of the ceremonial complex of the burial grounds and S. Toraighyrov's mausoleum from the south-west.

Майкайын өңіріндегі әлі зерттелмеген "мұртты" обанын көрінісі осындай.
 Так выглядят еще не исследованные курганы с "усами" в районе п. Майкаин.
 This is how not studied yet hills with "moustaches" look like in the surroundings of Maikain village

Тас құрбан және егеу.
 Тасмола мәдениеті, б.з.д. VII-IV ғғ. Екібастұз қаласы.

Каменный жертвенник и точило
 Тасмолинская культура VII-IV вв до н.э. г. Екібастұз.

Stone altar and a wheter. Tasmolin culture,
 VII-IV c. BC, Ekibastuz town.

Сак көмбесіндегі алтын белбеу, б.э.д. VI-IV ғғ. Павлодар қаласының солтүстік шеті.
 Золотые бляшки из сакского погребения, VI-IV вв до н.э. Северная окраина г. Павлодара.
 Golden plates from a sak burial, VI-IV c. BC. Pavlodar city northern neighborhood.

Сабының жоғарғы жағы тау ешкісінің басы
 тәрізденіп келген қола пышақ, б.э.д. VIII-VI ғғ. Павлодар қаласы.

Бронзовый нож с навершием рукояти в виде головы
 горного козла, VIII-VI вв до н.э. г. Павлодар

Bronze knife with a haft in the form of a mountain goat's head.
 VIII-VI c. BC. Pavlodar city

Ғұн-сармат дәуірінің көмбесі, б.э.д. III-II ғғ. Екібастұз ауданы.
 Погребение гунно-сарматской эпохи III-II вв до н.э. Екибастузский район.
 A burial of Huns-Sarmats epoch, III-II c. BC, Ekibastuz region.

Ғұн-сармат дәуірінің темір қанжарлары.
 Б.э.д. IV-II ғғ. Баянауыл ауданы.

Железные кинжалы гунно-сарматской
 эпохи IV-II вв до н.э. Баянаульский район.

Iron daggers of Huns-Sarmats epoch,
 IV-II c. BC, Bayanaul region.

Ғұн-сармат дәуірінің көмбесіндегі полихромды
 моншақтар және тағы басқа заттар. Б.э.д. III-I ғғ.
 Үрлітүб, Железинка ауданы.

Полихромные бусы и другие предметы из
 погребения гунно-сарматской эпохи III-I вв до н.э.
 с. Урлютюб, Железинский район.

Polychrome beads and other things from a burial
 of Huns-Sarmats epoch, III-I c. BC,
 Urlyutyub village, Zhelezinka region.

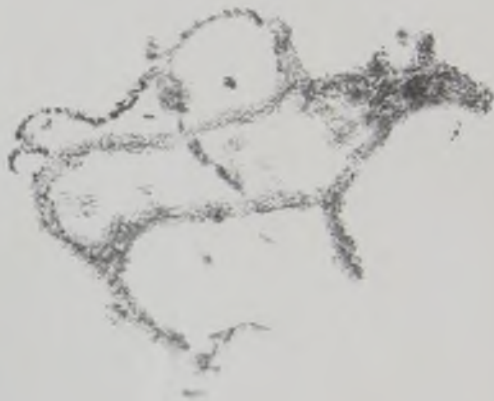
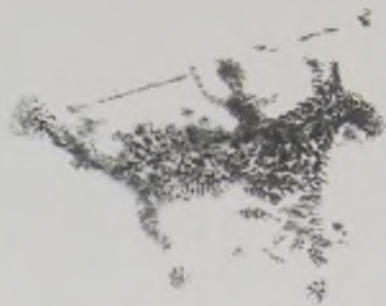
Ортағасырлық көшпенділер дәуірінің петроглифтері
бейнеленген тастың жалпы көрінісі. Баянауыл

Общий вид скалы с петроглифами эпохи
средневековых кочевников. Баянауыл

General view of a rock with petroglyphs dated back
to the epoch of Middle Age nomads. Bayanaul.

Алтын алка және сырға. VIII-IX ғғ. Павлодар қаласы, оңтүстік шеті.
Золотые подвески и серьга, VIII-IX вв, г. Павлодар, южная окраина.
A golden pendant and an earring, VIII-IX c., Pavlodar, southern suburbs.

Салт аттылар, ортағасырлық дәуір. Баянауыл.
Всадники, эпоха средневековья. Баянаул.
Horsemen, Middle Age. Bayanaul.

Руникалық жазуларға ұқсас жазулар.
Надпись напоминающая руническое письмо.
Inscription resembles runic writings.

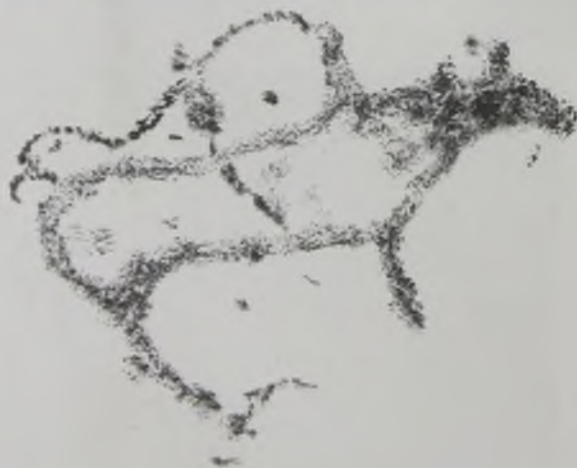

Деталь, арканы бар салг атты. Баянауыл
Деталь, всадник с арканом. Баянаул
A fragment, a horseman with a lasso. Bayanaul.

Жөңкіліп бара жатқан жануарлар
бейнеленген күміс айна. XIII - IX ғғ.
Актоғай ауданы.

Серебряное зеркало с изображением
бегущих животных. XIII-IX вв.
Актогайский район.

A silver mirror with a drawing
of running animals. XIII-IX c.
Aktoghai region.

Антропоморфтық құлпытас түріндегі
мұсылман құлпытасы,
XIX ғ. аяғы мен XXғ. басы,
Екібастұз ауданы.

Мусульманское надгробие в виде
антропоморфной стелы,
конец XIX- начало XX вв.
Екибастузский район.

Muslim gravestone in the form of
an anthropomorphic stela,
end of the XIX beginning of the XXth c.
Ekibastuz region.

ЛИТЕРАТУРА

1. Драверт П. Грот с писаницей на озере Джасыбай в окрестностях Баян-Аула. - "Известия Западно-Сибирского отдела русского географического общества". Вып. VII. 1930, с. 231 - 234.
2. Гайдученко Л. Л., Калиева С. С., Логвин В. Н. О хозяйстве энеолитического населения тургайского прогиба. - Вопросы археологии Центрального и Северного Казахстана. Сборник научных трудов. Караганда: 1989, с. 31.
3. Матюшенко В. И., Синецына Г. В. Могильник у деревни Ростовка вблизи Омска. Томск: 1988.
4. Мерц В. К., Франк Д. А. Раскопки у с. Мичурино - Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края. Барнаул: 1996. с. 71 - 76.
5. Мерц В. К., Куропятникова С. В. Поселение Есенбай в Казахском Прииртышье. - Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края. Барнаул: 1998. с. 82 - 85.
6. Мерц В. К. Нижнепалеолитический комплекс стоянки-мастерской Экибастуз 20. - Каменный век Казахстана и сопредельных территорий. Туркестан: 1998. с. 144 - 159.
7. Мерц В. К. Новый памятник первобытного искусства. - "Звезда Прииртышья" № 65, 4 июня, 1998.
8. Мерц В. К. Новые материалы по археологии приграничных районов Казахского Прииртышья. - Михайловский район: Очерки истории и культуры. Барнаул: 1999. с. 70 - 74.

Теруге 7.10.2002 ж. жіберілді. Басуға 5.12.2002 ж. қол
қойылды. Форматы 62x84 /24. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 7,4 шартты б.т. Таралымы 500 дана. Бағасы
келісім бойынша. Ғылыми баспа орталығы.
Заказ № 454.

Сдано в набор 7.10.2002 г. Подписано в печать 5.12.2002 г.
Формат 62x84 /24. Бумага книжно-журнальная.
Объем 7,4 уч.-изд. л. Тираж 500 экз. Цена договорная.
Научно-издательский центр. Заказ № 454.

Издательство Павлодарского государственного университета
им. С. Торайгырова
637000, г. Павлодар, ул. Ломова 64.

Сканирование, дизайн, верстка
Фотополиграфцентр "PROFI"
г. Павлодар, ул. 1Мая, 27, оф. 114, тел.: (8-3182) 32-85-22

ТОО "Эверо". Полиграфические услуги.
г. Алматы, ул. Байтурсынова 22 оф. 9
Тел.: (8-3272) 39-32-69, 79-06-89.
Факс: (8-3272) 32-38-43,
e-mail: evero@nursat.kz

